

नेपाल देशको इतिहास

गताङ्कको बाँकी

अष्टरत्न

श्लोक:-१- अर्थागमौ नित्यमरोगिता च
प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।
वश्यश्च पुत्रोर्थकरो च विद्या
षड् जीवलोकेषु सुखानि राजन् ।

अर्थ:- धन कमाउनु १, सधैं नीरोगी हुनु २, मीठो बोल्ने र प्यारी पत्नी हुनु ४, छोरो वशमा रहनु ५ र धन कमाउने विद्या हुनु ६, यी ६ पृथिवीमा सुख हुन् ।

श्लोक:-२- व्योमैकान्तविहारिणोपि विहगाः संप्राप्तुवन्त्यापदं
वध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ।
दुर्पोति हि विधौ कुतः सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः
कालो हि ध्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ।

अर्थ:- आकाशमा स्वच्छन्द विहार गर्ने पंक्षीहरू पनि आपद्मा पर्दछन् (बीचमा बाज आदिले गाँज्दछन्) १, सिपालुहरूले गहिरो समुद्रबाट पनि माछा आदि जलजन्तु बाँधेर फिक्दछन् २, दैब विघ्नका वेलामा सच्चरित्रता कहाँ रहन्छ र? ३, असल स्थान पाए पनि कुन इज्जत र? ४, कालले मिहिनेतसंग हात पसारेर धेरै टाढाबाट पनि प्राणीहरूलाई तान्छ ।

श्लोक:-३- नित्यं छेदस्तृणानां क्षिति नखल्लिखनं पादयोरल्प-
पूजा
दन्तानामल्पशौचं बदनमलिनता रूक्षतामूर्द्धं जानाम् ।
द्वे सन्ध्ये चापि निद्रा विवसनशयनं प्रासहासातिरेकः
स्वांगे पीठे च वाद्यं हरति धनपतेः केशवस्यापि
लक्ष्मीम् ।

अर्थ:- सधैं घाँस चिमट्नु १, जमीनमा गोडाका नडले कोतर्नु २, गोडा राम्ररी नधुनु ३, दाँत राम्ररी नमाइनु ४, अनुहार मैलो वा अंध्यारो गराउनु ५, कपाल फुस्रो राख्नु ६, दुइ सन्ध्यामा (घाम ७, खाली जमीनमा वा नाँगै सुत्नु ८, धेरै खानु वा ठूलो स्वरले हास्नु ९ र आफ्नो जीउ वा पिठ्यूमा धाप दिनु वा बाजामा ताल दिए झैं गर्नु १० यी काम गर्नले कुवेरको ऐश्वर्य र विष्णुकी लक्ष्मी पनि नाश हुन्छन् भने अरू मानिसको के कुरा ?

श्लोक:-४- ब्रह्मा येन कुलालबलियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे
विष्णुर्येन दशावतारगहने न्यस्तो महासंकटे ।
शुद्धो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः
सूर्यो धावति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥

अर्थ:- जसले ब्रह्माण्ड नै भाँडाभित्र कुमाले झैं ब्रह्मालाई काममा नियमपूर्वक लगायो १, जसले विष्णुलाई महासंकटपूर्ण कठोर दशावतारमा राख्यो २, जसले शिवलाई खप्पर हातमा लिएर भिक्षा माग्ने गरी फिरन्ता गरायो ३, जसले सूर्यलाई आकाशमा सधैं दौडायो ४ त्यस्ता कर्मलाई नमस्कार छ ।

श्लोक:-५- भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्
भयम्
माने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे तरुण्या भयम् ।
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काले कृतान्ताद्
भयं
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवा-
भयम् ॥

अर्थ:- भोगमा रोगको डर १, कुलमा पतनको डर २, धनमा राजादेखि डर ३, मानमा दिक्कारीको डर ४, बलमा शत्रुको डर ५, राम्रो हुँदा तरुणीको डर ६, शास्त्रमा वाद-विवादको डर ७, गुणी हुँदा मूर्खदेखि डर ८, र शरीरमा यमराजको डर ९ संसारमा जति वस्तु छन् सबै भययुक्त छन्, खालि एउटा वैराग्य मात्र अभय (भय नभएको) छ ।

श्लोक-६- शशिनि खलु कलंकः कण्ठकं पद्मनाले
युवतिकुचनिपातः पशवता केशजाले ।
जलधिजलमपेयं पण्डिते निर्धनत्वं
वयसि धनविवेको निर्विवेको विधाता ।

अर्थ:- चन्द्रमामा कलंक १, कमलनालमा काँडा २, तरुणीका स्तनको पतन ३, कपाल फुल्नु (सेतो हुनु) ४, समुद्रको पानी खार भई पिउन नहुनु ५, पण्डितमा धनको अभाव ६ र बूढो भएपछि मात्र धनखर्चमा विचार आउनु ७ यस्तो गराउने विधाता विवेक नभएको हो ।

श्लोक-७- शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी
सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः ।
प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो
नृपांगणगतः खलो मनसि सप्त सत्यानि मे ।

अर्थ:- दिउसो निस्तेज भएका चन्द्रमा १, जवानी सक्रिएकी स्त्री (पत्नी) २, कमल किकेको तलाउ ३, ठीक बोलन नसक्ने मुख ४, धनको लोभी मालिक ५, दुःख पाउंदै गएको सज्जन ६, र राजदरवारमा पुगेको मूर्ख ७, यी सातले मेरो दिलमा बाणले छेँ घोचदछन् ।

श्लोक-८- निःस्वो बक्ति शतं शती दशशतं लक्षं सहस्राधिपो
लक्षेशः क्षितिपालतां क्षितिपतिश्चक्रेशतां
वाञ्छति ।
चक्रेशः पुनरिन्द्रतां सुरपतिर्ब्रह्म पदं वाञ्छति
ब्रह्मा शैवपदं शिवो हरिपदं ह्याशावधि को
गतः ।

अर्थ:- धन नभएकाले सय १, सय हुनेले हजार २, हजार हुनेले लाख ३, लाख हुनेले राजा ४, राजाले चक्रवर्ती ५, चक्रवर्तिले इन्द्र ६, इन्द्रले ब्रह्मा ७, ब्रह्माले शिव ८ र

शिवले विष्णुको पद खोज्दछन् । यसरी आशाको अवधिसंभ को गयो ? अर्थात् आशा कसैको पनि पुग्दैन ।

नवरत्नहरूले यसरी नीतिपूर्ण श्लोकको रचना गरी महाराज वीर विक्रमादित्यलाई चढाएर उनका आज्ञानुसार सभामा बसी राजा र प्रजा सबैको व्यवहार ठीक बेठीक विचार गर्दै नीतिधर्मअनुसार उपदेश गरिरहेका थिए ।

नवरत्न पण्डितहरू र मन्त्री बुद्धिसेनका सल्लाहले महाराज वीर विक्रमादित्यले यसरी राजकाज चलाउंदा कलिमा छोटो बडा सबैमा अघर्म चलेको देखिँदा देवताहरूले सल्लाह गरी आफना सेवकहरूलाई वानर र वानरीको रूप बनाएर पठाए । उनीहरू जाँच गर्ने विचारले सभामा आई वानरले ८ र वानरीले ८ प्रश्न गरे । ती प्रश्नका ठीक ठीक जवाफ पाएका हुनाले कृतार्थ भए । अनि सभामा आफ्नो देवताको रूप देखाई स्वर्गतर्फ गए । यही प्रश्नोत्तरलाई वानराष्टक र वानर्यष्टक भन्दछन् ।

वानराष्टक ।

श्लोक-९- ईर्षी दक्षः क्रतौ रूपं स्तब्धः शुष्केन्धनं जवः ।
दुर्मन्त्रिणमिति श्लोकाः कथिता वानराष्टके ।

अर्थ:- ईर्षी, दक्ष, क्रतौ, रूपं, स्तब्धः, शुष्केन्धनं, जवः दुर्मन्त्रिणं यी ८ श्लोक वानराष्टकका हुन् ।

श्लोक-१०- ईर्षी घृणी त्वसन्तुष्टः क्रोधनो नित्यशंकितः ।
परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ।

अर्थ:- डाढे १, घिनाहा २, असन्तोषी ३, रिसाहा ४, शंकालु ५ र अर्काको भाग्यका भरमा जिउने यी ६ दुःखी हुन् ।

श्लोक-११- दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कत्यतां
सुखमरोगी ।

उद्युक्तो विद्यां तथा धर्मार्थ्यशांसि विनीतः ।

अर्थ:-सिपालुले संपत्ति कमाउंछ १, पथ्यभोजीले आरोग्य पाउंछ २, नीरोगीले सुख पाउंछ ३, घोकिरहनेले

विद्या पाउंछ ४, नम्र हुनेले धर्म, धन र ख्याति पाउंदछ ।

श्लोक:-३-कृतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये
यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे ।
प्रियासु नारीषु तथैव बान्धवे-
प्यतिव्ययो नास्ति नराधिपाष्टसु ।

अर्थ:-महाराज, यज्ञमा १, विवाहमा २, दुःखमा ३, शत्रुको नाश गर्दा ४, ख्याति बढ्ने काममा ५, मित्रहरूको मित्रतामा ६, मन पर्दा स्त्रीहरूका निमित्तमा ७ र बान्धव-हरूका निमित्तमा ८ यी ८ काममा जति खर्च भए पनि धेरै मानिदैन ।

श्लोक:-४-रूपं जरा सर्वसुखानि तृष्णा
खलेषु सेवा पुरुषाभिमानम् ।
याच्ञा गुहृत्वं गुणमात्मपूजा
चिन्ता बलं हृन्त्यदया च लक्ष्मीम् ।

अर्थ:-बुढ्याइले रूपलाई १, तृष्णाले तमाम सुखलाई २, दुष्टहरूको सेवामा पुरुषको आत्माको अभिमानलाई ३, माग्नाले आत्मगौरवलाई ४, आत्मप्रशंसाले गुणलाई ५, चिन्ताले बललाई ६ र निर्दयताले लक्ष्मी (लच्छिन) लाई नाश गर्छ ।

श्लोक:-५-स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री
नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य वृत्तं
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ।

अर्थ:-ठाडो स्वभाव हुनेको यश १, बाउंटाको मित्रता २, आचार विचार नहुनेको कुल ३, धनलुब्धको धर्म ४, खेलबाड गर्नेको विद्या ५, कृपण (कंजूस) को उत्तम कर्म ६ र मदमत्त मन्त्री हुने राजाको राज्य नाश हुन्छ ।

श्लोक:-६-शुक्लेन्धने बन्धिरूपेति वृद्धि
बालेषु रोषश्चपलेषु कोपः
कान्तासु कामो निपुणेषु चित्त
धर्मो दयावत्सु महत्सु धैर्यम् ।

अर्थ:-सुकेको काठमा आगो १, बालकमा रुचे २, चटपटेमा रिस ३, स्त्रीहरूमा कामुकता ४, सिपालुमा ज्ञान ५, दयावान्मा धर्म ६ र महानुभावमा धैर्य चाँडै बढ्दछन् ।

श्लोक:-७-जयो हि सन्तेः परमं विभूषणं
त्रपांगनायाः क्रुशता तपस्विनः ।
द्विजस्य विद्यां व मुनेरपि क्षमा
पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ।

अर्थ:-धोडाको वेग १, स्त्रीहरूको लज्जा २, तपस्वी-हरूको दुबलोपन ३, ब्राह्मणको विद्या ४, मुनिको क्षमा ५, र हतियार चलाउनेको पराक्रम ठूलो गहना (शोभा) हुन् ।

श्लोक:-८-दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः
सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।
कं स्त्री न मोहयति कं न निहन्ति मृत्युः
कं स्वीकृता न विषयाः परितापयन्ति ।

अर्थ:-कुन दुष्ट मन्त्रीलाई नीतिका दोष लाग्दैनन् ? १; कुपथ खाने कसलाई रोग लाग्दैनन् ? २, स्त्रीले कसलाई मोह पादैनन् ? ३, मृत्युले कसलाई मार्दैन ? ४ र आफूले मंजूर गरेका विषयले कसलाई भुटभुटीमा पादैनन् ? ५ ।

वानर्यष्टक ।

श्लोक:- माधुर्यं शास्त्रमारोग्यं दानं सूखं द्विजातिकः ।
वैद्यं सुजीर्णं वृक्षं च वानर्यष्टकमुच्यते ।

अर्थ:-माधुर्य, शास्त्र, आरोग्य, दान, सूखं द्विजाति, वैद्य, सुजीर्ण र वृक्ष यी ८ वानर्यष्टक हुन ।

श्लोक:-१-माधुर्यं प्रमदाजनेषु ललितं दाक्षिण्यमार्ये जने
शौर्यं शत्रुषु नम्रता गुरुजने धर्मिष्ठता साधुषु ।
मर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं जने पण्डिते
शाठ्यं पापिजने नरस्य कथिता पर्यन्तमष्टौ
गुणाः ।

अर्थ:-स्त्रीहरूमा मधुर र सौन्दर्य युक्त बोली १, पूज्य-जनहरूमा चतुरता २, शत्रुहरूमा फूर्ति ३, मान्यजनहरूमा नम्रता ४, साधुहरूमा धर्मभाव ५, विवेकीहरूको उपदेशानु-सार काम गर्नु ६, पण्डितहरूको मानमनितो ७ र पापीहरू-संग कडा व्यवहार ८ मानिसहरूमा रहने यी ८ गुण अति असल भनिन्छन् ।

**श्लोकः-२-शास्त्रं सुचिन्तितमथो परिचिन्तनीय-
माराधितोपि नृपतिः परिशंकनीयः ।
अंके स्थितापि युवतिः परिरक्षणीया
शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतो वशित्वम् ।**

अर्थः-षड्दरत्नको पहिलो श्लोकमा बताइएको छ ।

**श्लोकः-३-आरोग्यमाननृष्यमविप्रवासः
संप्रत्ययावृत्तिरभीतिवासः
सद्मिर्मनुष्यैः सह संप्रयोगः
षड् जीवलोकेषु सुखानि राजन् ।**

अर्थः-नीरोगी हुनु १, ऋण नलाग्नु २, परदेश जान नपर्नु ३, आफू खुशी वृत्ति ४, डर नभएका ठाउँको बास ५, सज्जनहरूसंगको सहवास ६ यी ६ कुरा मनुष्यलोकका सुख हुन् ।

**श्लोकः-४-दानं दरिद्रस्य प्रभोश्च शान्ति-
यूनां तपो ज्ञानवतां च मौनम् ।
इच्छानिवृत्तिश्च सुखासिनानां
दया च भूतेषु दिवं नयन्ति ।**

अर्थः-षड्दरत्नको चौथो श्लोकमा बताइएको छ ।

**श्लोकः-५-मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः
कामी दरिद्रो धनवान्तपस्वी ।
वेश्या क्रूरुपा नृपतिः कदर्यो
लोके षडेतानि विडम्बनानि ।**

अर्थः-षड्दरत्नको तेस्रो श्लोकमा छ ।

**श्लोकः-६-वेद्यं पानरतं नटं कुपठितं स्वाध्यायहीनं द्विजं
युद्धे कापुरुषं हयं गतरयं मूर्खं परिव्राजकम् ।
राजानं च कुमन्त्रिभिः परिवृतं देशं च सोपद्रवं
भार्यां धौवनगावितानां पररतां मुचन्ति शीघ्रं
बुधाः ।**

अर्थः-षड्दरत्नको तेस्रो श्लोकमा छ ।

श्लोकः-७-सुजीणमन्त्रं सुविचक्षणः सुतः ।

**सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।
सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्यं यत्कृतं
सुदीर्घकालेपि नयाति विक्रियाम् ।**

अर्थः-पचेको खाना १, राम्ररी जान्ने छोरो २, राम्रो तालीम पाएकी स्त्री ३, खूब सेवा गरिएका राजा ४, विचार-पूर्वक बोलेको बोली ५ र विचार पुन्याई गरेको काम ६ यी कुरा धेरै कालसम्म पनि बिग्रदैनन् अर्थात् पछिसम्म स्थायी रूपले रहिरहन्छन् ।

श्लोकः-८-वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः

सारसाः

षुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः ।

निद्रं व्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टश्रियं

मन्त्रिणः

सर्वः कार्यवशाज्जनीपि रमते कस्यास्ति को

वल्लभः ।

अर्थः-सप्तदरत्नको चौथो श्लोकमा बताइएको छ ।

नवरत्नहरू यस किसिमका श्लोकहरू बनाई चढाएर वीर विक्रमादित्यका सभासद् भई आनन्दपूर्वक रहेका थिए ।

एक दिन महाराज वीर विक्रमादित्य मन्त्री बुद्धिसेन र फौज समेत लिई शिकार खेतन ठूलो जंगलतिर गए । वनमा बाटो बिराउंदा राजा र मन्त्री एकातिर, अरू फौज एकातिर भए । अनि एउटा रूखको फेदमा विश्राम गर्न राजा सुते, मन्त्री भने रक्षक भई जागै बसे । त्यसै बखतमा राजाका दस इन्द्रिय जंमा भई छलफल गर्न लागे । एकले भन्यो- यस पापिष्ठ विक्रमलाई कुन दिन मार्न पाइएला ? दोस्राले भन्यो-म भोलि अवश्य व्याघ्र भएर ग्रास गरी मार्नेछु । तेस्राले भन्यो- म सर्प भएर डसुंला । चौथाले भन्यो- म राक्षस भएर रहुंला । पांचौले भन्यो- म हात्ती भई रहुंला । यस्तै किसिमले ती दस इन्द्रियले दस थोक बोलेको कुरा ती मन्त्रीले सुनेर मनमा याद राखिछोडेका थिए । प्रातः काल भएपछि ती दुवै राजा र मन्त्री पवनबेगी घोडामा चढी हिंडे । राजाले श्वसुरका घरमा जाने इच्छा गर्दा बाटामा मन्त्रीले दस इन्द्रियको संवाद संझी उनीहरूले

भनेको बाटो छल्दै राजाको सवारी चलाए । नौ इन्द्रियले भनेको ठाउँ छलिसकेपछि दसौं इन्द्रियको ठाउँ सरोवर-समीपमा पुग्दा राजालाई तृषा लागेको हुनाले त्यस सरोवरबाट पानी ल्याऊ भनी मन्त्रीलाई अराए । “महाराज, त्यस तलाउको पानी पिउन हुँदैन, किनभने त्यहाँ ग्राह बसेको छ, त्यसले फिक्छ” भनी मन्त्रीले विन्ति चढाए । मन्त्रीले त्यस ठाउँको जल पिउन रोक्दा राजाले मन्त्रीको वचन लंघन गरी “तिमी मन्त्रीको स्वभाव भएका रहेनछौ. एउटा ग्राहदेखि पनि डराउने नामर्द रहेछौं. वीरको स्वभाव तिमीमा कति पनि रहेनछ” भनी मन्त्रीलाई ठाडो जवाफ दिई प्यासले ज्यादा बाधा गरेको हुनाले राजा घोडा चढेको चढ्यै पानी पिउन भनी तलाउतिर गए । अब बित्यास पर्न लाग्यो भन्ने विचार गरी सवारी नहोओस्, सवारी नहोओस् भन्दै मन्त्रीले पनि राजाका पछिपछि घोडा दगुराए । राजाले सरोवरका नजीकमा पुगी पानी पिउने विचार गर्न लागेकै वेलामा तलाउबाट कोलाहल शब्द गरी गर्जना गर्दै पानीको लहर उठेर राजातिर आयो । त्यस्तो अवस्था देख्दा मन्त्रीको वचन साँचो ठानी राजा त्यहाँबाट भागे । अनि मन्त्री पनि राजा सुकला हुँदा राजाका दस इन्द्रियले परस्परमा संवाद गर्दा आफूले सुनेको हुँदा त्यसका डरले नौ इन्द्रियहरू बसेका ठाउँबाट बचाई ल्याएको सब वृत्तान्त राजालाई बताए ।

त्यसपछि राजा र मन्त्री दुवै घोडामा सवार भई राजाका समुराका देशमा पुगे । त्यस देशका राजाले पनि आफ्ना जुवाइँ विक्रमलाई आफ्ना दरवारभित्र लगेर रीतमाफिक खूब स्वागतसंमान गरे । रानी माइतमै भएको वेलामा हुनाले सुकला हुने बखतमा राजा र रानी एकै बिच्छ्याउनामा सुकला भए । मन्त्री आठपहरिया बनी खोपीबाहीर ढोकानेर सुते । रानी भने माइतमा छँदा सदैव परपुरुषसंग रमण गर्ने गथिन् । त्यस दिन राजासंग सुत्नु-परेको र पछि नाठासंगको सहवास छुट्ने हुनाले राजा निद्रामा मस्त भएको वेलामा पारी कुनै स्त्रीले मात्र गर्न सक्ने अपूर्व चरित्र गरिन् । रानीले खड्ग लिई राजालाई मारिन् र त्यो खड्ग सुतेका मन्त्रीका हातमा राखिदिइन । अनि आफू खूब कराएर रुँदै मेरो पतिलाई पापी मन्त्रीले मान्यो भनी हाहाकार गर्न लागिन् । समुरा राजाले आफ्नी मैयाँले होएको आवाज आफ्ना खोपीबाटै सुने । आश्चर्य मानी

उत्तिखेर मैयाँ रुन लागेको समेत एकैपल्ट देख्दा खूब अफसोस माने । समुरा राजाले पनि मन्त्रीलाई अपराधी ठानी चण्डलका हातमा सुँपेर ज्यानसजाय गर्ने आज्ञा दिए । चाण्डालले पनि काट्ने ठाउँमा लगे ।

दैवको विडम्बना गजब छ । मन्त्रीले दिक्पाल साक्षी राखी आफ्ना इष्टदेवीको चरणकमलको स्मरण गरे । हे परमेश्वरी, मलाई अहिले ठूलो अन्याय भयो, हजुरबाट नीतिपूर्वक दया राखी जीवशिक्षा गरिबक्सयोस् भनी मन्त्रीले बराबर देवीको स्मरण गरिरहे । फौजका साथमा चाण्डालहरूले पनि मन्त्री बुद्धिसेनलाई मर्ने ठाउँमा पुऱ्याए । त्यसै बखतमा परमेश्वरीले “हे राजन्, अन्याय भयो, तिम्रा जुवाइँलाई मन्त्रीले मारेको होइन, परपुरुषमा पत्केकी हुनाले आफ्नै छोरीले मारी स्त्रीचरिको सीमा नाघेको हो, मन्त्रीको प्राण नलेऊ” भन्ने आकाशवाणीबाट आज्ञा भयो । उनले आकाशवाणीलाई सत्य ठानी मन्त्रीको प्राणरक्षा गरेर आफ्नी छोरीलाई धर्मशास्त्रानुसार सजाय दिए । मन्त्री बुद्धिसेनले राजा विक्रमको मृतशरीर वाराणसीमा लगी दाह गर्ने विचार गरे । अनि राजा बक्सई धातुको पेटारो बनाएर त्यसैमा राजाको मृतशरीर राखी आफैँले बोकेर लगे ।

महारानीको चरित्र देख्दा आफ्नी पत्नी पनि माइतमै रहेकीले उनी विशेष झस्के । आफ्नी स्त्रीको चरित्र बुझ्ने प्रबल इच्छाले समुरालीतिरको बाटो सोझ्याए । समुराली-नजीकको एउटा रूखको टोडकामा राजाको मृतशरीर राखेको पेटारो नखस्ने गरी राम्ररी राखेर समुराको घरमा गए । उनकी स्त्रीले बहुत आदर संमान गरी खाने कुरा आफ्नै हातले बनाई राम्ररी भोजन गराइन् । राती मन्त्री र मन्त्रिणी एकै बिच्छ्याउनामा सुते । मध्यरातमा उनीहरू सुतेकै खोपीमनि एउटा जम्बूक आएर करायो । “हाम्रो आहारा रूखमा झुडाएको छ, जसले हाम्रो भाषा बुझेर पनि हाम्रो आहारा दिएन भने त्यसलाई पंचमहापातक लागोस् ।” मन्त्रिणीले त्यस किसिमको जम्बूकको वचन बुझेर शय्याबाट उठ्न खोज्दा मन्त्रीले रोके । उनले जम्बूकको कुरा बताई अब जम्बूकलाई भोजन गराउन जान्छु भनिन् । अनि मन्त्रीले आफ्ना राजाको प्राण रानीका हातबाट जाँदा त्यो मृतशरीर र पेटारामा हालेर वाराणसी क्षेत्रमा जलाउन ल्याई रूखमा झुडाएको सबै वृत्तान्त बताए । राजाको

भरणमा ठूलो अफसोस गरी उनले ईश्वरको आराधना गरी राजालाई बचाउने विचार गर्दै भनिन् । प्रभु, यी राजालाई बचाउने पछि । अधि मैले पीठमा देवीको सेवा गर्दा देवीले मलाई वरसमेत दिनुभएको छ । तसर्थ यी राजालाई बचाउन सकिन्छ । यस्तो उनको कुरा सुन्दा मन्त्री खूब खुशी भए । अनि कसले थाहा नपाउने गरी उत्तिखेरि भगवतीको पूजालाई चाहिने सामग्री तयार गरी आधारतमा गुप्ती तवरले राजा राखेको पेटारोसमेत लिई दुबै दम्पती देवीका पीठमा गए । विधिपूर्वक देवीको पूजा गरी भक्तिभावनापूर्वक स्तुति गरे । तत्क्षणमा देवी प्रसन्न भई आफ्नो स्वरूप प्रकट गरिन् । अनि राजाको शरीरमा शिर जोडेर बचाई प्राणको वरप्रसाद दिई देवी अन्तर्धान भइन् । मन्त्री र मन्त्रिणीका कृपाले राजा वीर विक्रमादित्य सजीव भई बाचे । अनि मन्त्रीको ससुरालीमा गएर केही दिन बसी आफ्ना ससुराली गए उहाँ पनि केही दिन बसी आफ्नो देश उज्जयिनीमा गए ।

ती राजाले यस्तो उग्र आपद्बाट उत्तीर्ण भएको र आफ्नो स्त्रीको उग्र चरित्र कहिल्यै बिसिँनन् । अनि यिनले हिन्दुस्थानका ठूलो ३६ राजाहरूलाई जित्ने आफ्ना वशमा ल्याएर उर्दोमा तयार हुने बनाए । कतै लडाईं गर्नुपर्दा ती राजाहरू र तिनका सैन्यहरूसमेत साथमा लिई जान्थे । उनले मक्का आदि देशका मुसलमान बादशाहहरूलाई जितेर आफ्नो वशमा राखी मन्केश्वरको दर्शन पनि गरे । यसरी देशविदेश सबै जितेर उनी महाचक्रवर्ती राजा भई आमन्दपूर्वक रहे । नेपालदेशबाट ल्याएका स्पर्शमणिका प्रभावले विजित मुलुकमा समेत प्रशस्त धन खर्च गरी आफ्ना राष्ट्रमण्डलभित्र र जितेका राज्यहरूमा पनि आफ्ना विक्रम नाउँको संवत् फिराए ।

यस्ता तहरसंग राज्य गरिरहेका केही कालपछि राजा विक्रमादित्यको क्षान्तिशील नामका कापालिक योगीसंग भेट भयो । योगीले कहेका विधिविधानले दक्षिणश्मसानमा गई वेतालसिद्धिको कार्य प्रारम्भ गरे । पञ्चीसपल्ट वेतालसिद्धिको कार्य सिद्ध गरिसकेपछि क्षान्तिशील योगीले मनमा कपट लिई राजालाई मर्ने उद्योग गरे । ती राजाले पनि अधि बज्रयोगिनीबाट तेवर आयुर्दाको वरप्रसाद

पाएका हुनाले त्यही वरका प्रभावले युक्ति गरी तिनै योगीलाई मारेर सिद्धि पाई वीर विक्रमादित्य भन्ने नाम प्रख्यात गरे ।

यी राजाले तीन खड्गो काटे । पहिले तेलको कराहीमा पाकी प्राणरहित भए । दोस्रो पल्ट रानीका हातबाट काटिई मरे । यी दुबै अवस्थामा परमेश्वरीले रक्षा गरी प्राण बचाइदिइन् । तेस्रो पटक वेतालसाधना गर्दा योगीले कपट गरी मान्ने खोज्दा थाहा पाई ती योगीलाई राजा आफैले काटी वेतालवीरसाधनारूप कार्यसिद्धि गरे । यस्ता तरहसंग तीन पटक प्रवृत्त भएका मृत्युलाई आफ्ना इष्ट देवताका वरप्रसादले हटाई सबै राजा बादशाहलाई जित्ने राजा वीर विक्रमादित्य महाचक्रवर्ती भई मुलुकको राज्य शासन गर्दै सुखपूर्वक रहेका थिए ।

यी राजाका जीवनचरित्रको लीला वर्णन गर्न कलियुगमा कोही सक्दैन । यी जस्ता राजा न अधि भए न पछि हुनेछन् । यी राजा श्री महाराज महाचक्रवर्ती, महाप्रतापी, महोपकारी, महात्यागी, महाभोगी, महाधर्मज्ञ, नीतिशास्त्रज्ञ, अरू शास्त्रविद्याका पनि विशेष ज्ञाता, नानाकौतुक विहार गर्ने, गीतवाद्यादि पनि जान्ने, अतिशूरवीर, उत्तम मन भएका, सत्यवादी, सन्मार्गी, महाभक्तिमान्, युक्ति जान्ने, नाना प्रकारका रत्न सुवर्ण आदि धनद्रव्यले परिपूर्ण, सबै शास्त्र जान्ने, तन्त्रमन्त्र पनि जान्ने, साधनाले सिद्धि पाएका, क्षमावान्, दयावान्, गुणवान्, धैर्यवान्, भाग्यवान्, ज्ञानवान्, पात्रापात्रको विवेकमा खूब चतुर, कति लोभ नभएका, ठूला विवेकी, कुनै देवताका अवतार भन्न लायक, महापुरुष र दीर्घायु यी वीर विक्रमादित्य राजाको कुनै जान्ने पुरुषले मुनासिबभाषिक बयान गरेका यश, नाम र गुणहरूको वर्णन धेरै कालसम्म रहने हुनाले कुनै कालमा पनि नष्ट हुँदैन ।

वीतरागमदक्लेशकोपमात्सर्वमोहत : ।

रजस्तमोतिदूरत्वाद्दीर इत्यभिधीयते ।

यी विक्रमादित्य सेन महाराजले जन्मको सफलता पाई उत्तमगति प्राप्त गरेपछि उनका छोरा विक्रमकेशरी सेन राजा भई उज्जयिनीको राजकाज गर्न लागे । उनी देवताहरूबाट पाएको देवदत्त नामक महाउत्तम सिंहासनमा राज

नेपाल देशको इतिहास

गरी प्रजाहरूको शासन गर्दथे। कुनै समयमा त्यही उज्जयिनी देशको राजा भई राजगद्दीमा बस्न आउने धाराघीश राजा भोजदेवले त्यही देवदत्त नामक सिंहासनमा बसी राजकाज गर्ने खोज्दा त्यस सिंहासनबाट ३२ पुतलीहरू प्रादुर्भाव भए। प्रत्येक पुतलीले वीर विक्रमादित्यको एक एक आख्यान बताई उडेर गए। यति भएपछि पनि जवरजस्ती सिंहासनमा बस्न खोज्दा त्यो देवदत्त सिंहासन पनि उडेर स्वर्गमा गयो। यिनै विक्रमादित्यको यशकीर्तन भएको वेतालपच्चीसी नामक कथा र सिंहासनबत्तीसी नामक कथासमेत संसारमा प्रख्यात भइसकेका छन्।

यी वीर विक्रमादित्यले आफ्नो जन्मभूमि उज्जयिनी देशमा जाँदा नेपाल देशको राज्य राजा धर्मदेवका (नाति) विश्वदेवलाई दिई गएका थिए। यी विश्वदेवले ... वर्ष राज्य गरे। यिनले राजकाज गर्दा नीतिशास्त्रका गतिले विचार पुन्याएर प्रजाहरूको पालना गर्दथे। आफू बस्ने दरवारमा ठूलो नौ तलाको विहारगृह बनाई त्यसका समीपमा अनेक जातका वृक्ष र फूलहरू भएको बगैँचा बनाएका थिए। बगैँचाको एक छेउमा आफ्ना इष्टदेवताको आगम मन्दिर बनाई इष्टदेवीको स्थापना गरेर राजदेवी भन्ने नाउँले प्रख्यात गरे। प्रतिदिन नियमपूर्वक पूजा गर्ने व्यवस्था पनि मिलाए। प्रतिवर्ष धेरै सामग्री जम्मा गरी देवाली महापूजा गर्ने गरे। आफ्ना प्रजाहरूलाई पनि ठाउँ ठाउँका देवदेवीहरूको संमानपूर्वक पूजा गर्नु भन्ने आज्ञा दिए। प्रजाहरूले पनि ती देवदेवीहरूको प्रतिदिन पूजा र प्रतिवर्ष देवाली गर्ने गरे। यी राजाले आफ्ना पालामा बौद्धमार्गीको प्रबल चल्ती बढ्दै गएको र आफ्नो पनि बौद्धमार्गी भिक्षुकसंग खूब संगत भएको हुनाले बौद्धधर्म पनि मानी सिंभूको स्थान बनाइदिए। अधि विक्रमादित्यले स्थिति गरिएका व्रतधर्महरू पनि राम्रो तरहेले संमानपूर्वक चलाए।

कुनै दिन आफ्ना पुर्खा धर्मदेवका नामबाट बनेको नगरस्थानधाराबाट जल आउन बन्द हुँदा राजाले मनमा बहुते फिक्री लिए। पुर्खले यो धारा बनाउँदा शतरुद्र पर्वतका मनि रहेका जलशायी नारायणले खुशी भई आज्ञा भए- अनुसर बनाएका हुन्। मेरा पालामा दुर्दिनका प्रभावले धारा बन्द भए पनि उनी देवताको शरण परी उहाँबाट दया

भएभोजिम यस धारालाई खुलाई जीर्णोद्धार गर्दछु भन्ने मनमा लिई उनै नारायणकी सेवा गर्ने लागे। आखिर नारायणबाट ज्योतिषीहरूबाट सल्लाह लिई कामगर, तिर्थी मनोरथ पूर्ण हुनेछ भन्ने सपनामा आज्ञा भयो। सोबमोजिम ज्योतिषीहरू बोलाई उनले प्रश्न गरे। ज्योतिषीहरूले प्रश्न विचार गर्दा ठूलो कष्टको काम गर्नुपर्ने प्रश्नफल आएको हुनाले विन्ति चढाउन नसकी त्यसै चूप लागिरहे। राजाले कारण बुझी केही डराउनुपर्दैन, प्रश्नफल जस्तो आएको भए पनि भन्न भनी आज्ञा हुँदा ज्योतिषीहरूले पनि सोहीमाफिक "त्यस धारामा बत्तीस लक्षणले युक्त भएको मनुष्यको बलि दिए मात्र धारा खुल्दछ" भन्ने प्रश्नफल आयो भनी विन्ति चढाए। राजाले प्रश्नफल मनमा लिई विचार गरे। प्रजाहरूमा बत्तीस लक्षणले युक्त भएका कोही पनि हुँदैनन्। कदाचित् सबै लक्षणले युक्त भएको कुनै देखियो भने पनि विनाअपराधमा दुनियालाई त्यसै मान्नु हाम्रो कुलको धर्म होइन। अब सबै लक्षणले युक्त भएको एउटा मेरो छोरो र एउटा म पनि छु। हामी दुइ बाबुछोरामा एक जना बलि भई धारा खुलाउने पथो। यसमा आफ्नो शरीर राखी छोराको शरीर बलि दिनुभन्दा छोराको शरीर थामी मेरो शरीर बलि दिनु मनासिब छ। मनमा यस्तो ठहर गरी उनले पुर्खाको धर्मकीर्तिको उद्धार गर्नलाई आफ्नो त्यस्तो अनुपम राज्यलाई, मुख विनामा नवसागरतुल्य र सर्वलक्षणले संयुक्त भएकी आफ्नी रानी सुशीलालाई समेत कति नसक्ती शरीरको अनित्यता विचार गरे। अति आफ्ना छोरा मानदेवलाई बोलाएर आफूले अटिका गुप्त कुराको भेद कति पनि नखोली भने- "बाबु, आजका चारौँ दिनको रात्रीमा हाम्रा बन्द भएका धारामाथि कपडाले मुख छोपी कुनै एक मनुष्य सुतिरहनेछ। त्यहाँ गएर तिमीले त्यसको मुख नहेरी काटिदिनु। त्यसपछि बन्द भएको त्यो धारा सरसिर खुली पानी आउनेछ। तर यो कुरा कसैलाई पनि थाहा नदिनु।" यति छोरालाई अह्राई निर्दिष्ट दिनका रात्रीमा कपडाले मुख छोपी नचिनिने गरेर राजा विश्वदेव धारामाथि गई सुते। छोरा मानदेवले पनि बाबु सुत्न गएको कुरा केही ज्ञान नभएको हुनाले आफ्ना पिताको आज्ञा स्वीकार गरी रातका बीचमा गई कपडाले मुख ढाकी सुतेको त्यसै पुरुषलाई केही विचार नगरी एकदम खड्ग प्रहार गरेर टाउको काटिदिए। त्यस बखतमा ठूलो शब्द गरी धाराबाट पानी बग्यो। राजपुत्र अति खुशी भई खड्ग घुन जाँदा

हुन धाराबाट रगत बगेको देखियो । त्यस बखतमा हिटी-मंगलले यस्तो पितृहत्या गर्ने अपराधीको मुख हेर्नुहुँदैन भनी फरक फर्कको अद्यापि दुबै धारामा छँदैछ ।

कृतकार्य भएका राजपुत्रले खड्ग र हात धोई त्यस ठाउँबाट गएपछि निर्मल भई जल राम्ररी बन्न लाग्यो । राजकुमार इक्षुमती (टुकुचा)मा पुगी हेर्दा ती नदीले कीरा मात्र बगाई ल्याएको देखेर खूब आश्चर्य हुँदै राजदरवारमा प्रवेश गरे । त्यहीदिन कीरामात्र बगाई ल्याएको हुनाले त्यस नदीको नाम टुकुचा भन्ने रह्यो । त्यसका भोलिपल्ट गहरका टोलटोलमा राजा काटिई मरेका र बन्द भएका दुबै धाराबाट पानी आइरहेको होहल्ला चल्यो । त्यो खबर राजपुत्र मानदेवले पनि सुने र तत्काल धारामा गई हेर्दा आफ्नै पिता विश्वदेवको लाश देखे । पिताले छल गरी मलाई यस्तो अपराधी बनाउनुभएछ भन्ने मनमा विचार गरी मन भुटभुटिए पनि धैर्य धारण गरी उक्त कुरा प्रकाश गरेनन् । शास्त्रोक्त विधिले पिताको काजक्रिया पूरा गरिसकेपछि आफ्नी आमालाई राज्यशासनको अभिभारा सुम्पी आफू पितृहत्या मोचन गर्न हिँडे ।

अधि धर्मका बाजे विक्रम सेनले वरप्रसाद पाई मनोरथ सिद्ध भएको स्थल यही हो, म पनि यिनै देवीको शरण पर्छु भनी श्री बज्रयोगिनीका स्थानमा गई ती देवीको भक्तिभावनाले श्रद्धापूर्वक प्रतिदिन पूजा गर्दै देवीका मन्दिरमा बसी तपस्या गर्न लागे । केही दिनमा प्रसन्न भएर ती देवीले राजपुत्रउपर अनुग्रह गरी आकाशवाणी भयो । 'बाबु, तिम्रो पाप मोचन गर्नालाई केही कीर्ति बनाऊ । मले उडाइदिएको कलिजपक्षी (...) पश्चिमतर्फ जहाँ गई बस्ला, त्यही स्थलमा यन्त्राकारले सबै आवरणदि सहित गरी पंचक्रमले चौतर्फी प्रदक्षिणा गर्दा पूरा एक कोश पुग्ने यस्तो प्रमाणको बौद्धमन्दिर बनाऊ ।' आकाशवाणीद्वारा यस्तो देवीको आज्ञा पाउँदा देवीको वाणीलाई स्वीकार गरी देवीले उडाइदिएको कलिजपक्षीका पछिपछि जाँदा त्यो पक्षी गई बसेको जग उत्तम ठहराई ती राजपुत्रले बौद्धमन्दिर बनाउन प्रारम्भ गरे ।

तर अफतौस, पितृहत्याबाट भएको पापका प्रभावले मन्दिर बनाउने कामका विघ्न पर्न थाल्यो । राजपुत्र बसेका

जग्गामा मेघ शून्य भई बाह्र वर्षसम्म अनावृष्टि भयो । ईट बनाउनसम्म पनि पानी नहुँदा काम रोकियो । यसरी ठूलो दुःख पाउँदा धेरै कपडाहरू फिजाई रात्रीमा शीत थापेर तिनै कपडा निचोरी त्यतिले जति माटो भिज्यो उति ईट पारी बनाउन थालेका बाह्र वर्षमा बौद्धमन्दिर सिद्ध गरे । संपूर्ण देवताहरू, पीठ र देवीगणहरूसमेतले संयुक्त भएको त्यस मन्दिरमा ती देवदेवीहरूको प्रत्येकको प्रतिष्ठा गरी विधिपूर्वक पूजा गराए ।

त्यसपछि ती राजपुत्रले बज्रयोगिनीदेवीका स्थानमा गई सबै हाल विस्तार गरेर देवीका शरणमा परे । अनेक प्रकारले देवीको स्तुतिसमेत गरे । फेरि परमेश्वरीबाट आकाशवाणीद्वारा आज्ञा भयो । "बाबु, तिम्रीदेखि म खूब सन्तुष्ट भएँ । मले जस्तो भनेथेँ उस्तै बौद्धमन्दिर तिम्रीले बनाई सिद्ध गर्नु । तिम्रो पुरुषार्थ धन्य छ । अब तिम्रो सबै पाप नाश भयो । अब तिम्रीले गर्नुपर्ने बाँकी काम के छ भने तिम्रा धर्मका बाजे विक्रम सेनलाई हामीबाट दिएका स्पर्शमणिका प्रभावले प्रशस्त धन खर्च गरी आफ्नो संवत्सर फिराउनेछन् । तिम्रीले पनि यस नेपालमा त्यही दिन कायम गरी प्रजाहरूलाई अर्चणी गराएर विक्रम नामको संवत्सर प्रचार गर । यस्तो देवीको आज्ञा भएको हुनाले महाचक्रवर्ती महाराज वीर विक्रमादित्यबाट कलिगताब्द ३०४५ तीन हजार पैतालीसमा विक्रम संवत् १ कायम गरी संवत् फिराएको हुनाले यी राजा मानदेवले पनि सबैका ऋण तिरी त्यही दिन विक्रम संवत् फिराई प्रचार गरे । सबै प्रजाको ऋण तिर्दा फट्टा गरेका कागजहरू ठूलो कांटामा तौलदा कागजको बराबर ओजनमा चढेको गोल परेको हुँगे देवपाटनमा श्री पशुपतिनाथका मन्दिरमा जाने पश्चिमतर्फको मूलसडकमा आजतक छँदैछ । त्यसलाई सीता को मट्टो वा भीमसेनको गुच्चा पनि भन्दछन् ।

श्री बज्रयोगिनीदेवीको यी राजाले ठूलो भक्तिभावनाले श्रद्धापूर्वक सधैं सेवा टहल गर्ने गरेका हुनाले एक दिन खूब खुशी भई ती देवीले प्रत्यक्ष दर्शन दिई आज्ञा गरिन् । "महाराज, तिम्रीले मेरो अर्को मूर्ति बनाई त्यही मूर्ति लगेर यात्रा गरी चार दिनसम्म शंखपुरमा राख । फेरि त्यहाँबाट मेरो यात्रा फिर्ता गराई ल्याएर त्यो मूर्ति अर्को स्थानमा राख । अब उप्रान्त प्रतिवर्ष यही रीतले मेरो यात्रा चलाउने

गर ।" यति आज्ञा गरी देवी अन्तर्धान भइन् । राजा पनि आफ्ना दरवारमा फर्के ।

त्यसपछि असल मूर्तिहरू तयार गर्नामा पोख्त शिल्प-विद्याका निपुण कालिगडहरूलाई बोलाई खूब राम्रा तवरले ती देवीको सुरम्य मूर्ति बनाई खूब जान्ने पण्डितहरूलाई बोलाएर तिनीहरूबाट त्यस मूर्तिमा प्राणप्रतिष्ठा गर्न लगाए । खूब युक्तिपूर्वक प्राचीन पद्धतिका क्रमअनुसार १२ वर्षसम्म प्राणप्रतिष्ठा गर्दा पनि ती देवीको त्यस मूर्तिमा प्राणन्यास भएको केही चिन्ह पनि आएन । अनि राजा बहुत दिक्क भई भक्तिभावनापूर्वक खूब राम्ररी पूजा र स्तुतिसमेत गरी देवीलाई पुकारे । देवी खूब खुशी भई प्रत्यक्ष दर्शन दिइन् । "महाराज, तिमी पुराना रीतले क्रिया नगराऊ, नयाँ पद्धतिअनुसार युक्तिपूर्वक क्रिया गर, चाँडै कार्यसिद्धि हुनेछ ।" देवीबाट कार्तिक शुदि १३ का दिन यस्तो आज्ञा गरी अन्तर्धान भइन् । ती राजाले पनि देवीका आज्ञाबमोजिम नयाँ पद्धतिका रीतले जीवन्त्यास गरी प्राण-प्रतिष्ठा गराउँदा एकै दिनमा त्यस देवीका नयाँ मूर्तिका नाकबाट श्वास चल्यो । अब राजा खुब खुशी भई प्रतिवर्ष सोहीअनुसार देवीको यात्रा चलाएर चार दिन शंखपुरमा राखी फेरि फिर्ता गराएर ठाउँठाउँमा देवीलाई राज गराउने स्थानहरू पनि राम्ररी बनाई देवीको संमान गरे । प्रतिवर्ष यो यात्रा चलाउनालाई देवीप्रीति गरी धेरै गूठीहरू पनि राखे । प्राचीनकालका देवालयहरू भत्की बिप्री गएका जति थिए सबैलाई राम्ररी बनाई तिनको जीर्णोद्धार गरे । यी राजाले मञ्जुश्री (सरस्वती)को स्थान भएको वनदेखि पूर्वभागका कुनै एक सानो पर्वतमा ठूलो चैत्य बनाई स्वयंभू भगवानलाई त्यहीँ राम्रो तरहसंग प्रतिष्ठा गरी पूजामेत चलाए । अघि यी राजा मानदेवले बज्रयोगिनी देवीका आज्ञाबमोजिम १२ वर्ष लगाई खासाचैत्य नाउँ गरेको बुद्धमन्दिर तयार गर्दा आफैले बुद्धदेवको एक स्तुति बनाई स्तुति गरेथे ।

नमो रत्नत्रयाय । नमो बुद्धाय

प्रणम्य माथं चरणारविन्दं त्वं बुद्धशरणं कृतं मनसनाय ।
असंख्यपुष्पैर्जिनअर्चनाय त्वं धर्मस्वामी जिनपादपद्मम् ।
धर्मार्थकीर्तिरभिलासचित्तं वन्दो प्रणाली विपरीतकार्यम् ।
विदेवराय न शुभं निरस्तं त्वं धर्मस्वामी जिनपादपद्मम् ।

आयतनाय प्रतिकारवेहं कीर्तिविद्या तं खलु हेतुकुष्टम् ।
पिता मनोज्ञं परिपूर्णवेहं त्वं धर्मस्वामी जिनपादपद्मम् ।

हे नाथ, हजुर बुद्धिमार्गीहरूको रक्षा गर्नुहुन्छ । प्रभु, स्मृति र नीतिका धर्म छाडी जल खुलाउन यस्तो पितृहत्या गर्ने म मानदेवलाई रक्षा गर्नुहोस् । यही कामनाले धर्मचैत्य स्थापना गरी त्यसको खासाचैत्य नामले प्रख्यात गरे । धेरै स्थानमा अरू धेरै कीर्ति राखी आफ्ना दरवारका समीपमा पनि मानविहार नाउँ गरेको आफ्ना कुलदेवता इष्टदेवता-हरूको राम्रो विहारभवन बनाएर त्यहाँ ती देवीलाई स्थापना गरी मानेश्वरी नामले प्रख्यात गरे । ती देवीको स्तोत्र बनाई स्तुति पनि गरे ।

ओं नमश्चण्डिकायै ।

माडोत्रितयरूपां च त्रिकालभेदभाविनीम् ।

ब्रह्मविष्णुशिवासीनां वन्दे मानेश्वरीं पराम् ।

नादविन्दुकलातीतां मुण्डमालां तपस्विनीम् ।

शिवेन निर्मितां देवीं वन्दे मानेश्वरीं पराम् ।

ज्ञानातीतां ध्यानातीतां जयन्तीं तालुकेश्वरीम् ।

ज्ञानरत्नगुणोपेतां वन्दे मानेश्वरीं पराम् ।

षट्चक्रमण्डलाधारां पीनोन्नतपयोधराम् ।

विन्दुतेजःप्रभाकाशां वन्दे मानेश्वरीं पराम् ।

पीतान्तनेत्रां द्युतिहेमगौरीं ब्रह्मेन्द्रविष्णुप्रतिचिन्त्यरूपाम् ।

मोहान्धघोरे परमात्मदीपां मानेश्वरीं नौमि महात्मिकां त्वाम् ।

जपाहणां भानुवर्णां सुरुपां सिन्दूरवस्त्रां श्वेतपद्मानुयुक्ताम् ।

भक्तानुरागां वरदां सुप्रसन्नां मानेश्वरीं नौमि त्रिलोकपूज्याम् ।

शंखांशुशुक्लां श्वेतपद्मानुयुक्तां कुन्देन्दुधवलां शशिचारु-
चूडाम् ।

शुक्लप्रकाशां जननीं सुपुष्पां मानेश्वरीं नौमि सुबागधीशीम् ।

गीतापीताभ्यां गतबुद्धिभूता विभूषिता सा च विवर्धमाना ।

पूर्वापराणां परमप्रतिष्ठा संसारसारा श्री मानेश्वरि त्वम् ।

पूर्वः पापैर्वृतं च प्रतिदिवसशतं दुःखभाराभिभूतं

दारिद्र्यं निन्द्यभाजं बहुलरिपुगणैः पीडितं रक्ष मां त्वम् ।

त्वं माता पादपूजां क्षणमपि शततं नीयतां धैर्यचित्तं

चार्याविद्याप्रदानं तदहमतिशिशुः क्षम्यतां सिद्धिदेवि ।

यस्ता तरहले ती मानदेव राजाले आफ्ना राजकुलमा विराजमान भएकी मानेश्वरी नामक परमेश्वरीको खूब

भक्तिभावनाले शास्त्रोक्तानुसार स्तोत्र बनाई स्तुति गरे । ती देवीको सुवर्णको प्रतिमामा प्रतिष्ठा पनि गरे । पहिले-देखि गरेका पापका प्रभावले अभागी र अपकीर्तिवाला भई जन्मेर दुःखको भारले आकुल भएको तथा दरिद्रता र शत्रुहरूले पीडित भएको मलाई रक्षा गर्नुहोस् । हजुरका चरणकलमको पूजा र स्मरण कहिले पनि नबिसियोस् । सधैं हजुरका चरणकमलमा दृढभक्ति रहोस् । मेरा पुत्र र प्रजाहरू जसले हजुरलाई मनले संझी यस स्तोत्रको पाठ गर्ना त्यसलाई मान र ऐश्वर्यहरू दिई रक्षा गर्नुहोस् । यस्तो किसिमको स्तुति पनि गरे ।

यी राजाले यसरी शैवमार्ग र बौद्धमार्ग दुबैमा मान राखी दुबै मार्गका रोहले बौद्धदेवको र आफ्ना इष्टदेवताको समेत स्तोत्रहरू बनाएर प्रतिवर्ष मानेश्वरी देवाली कर्म गर्ने गरे । श्री पशुपतिनाथलाई र श्री स्वयंभूलाई समेत असल छत्र बनाई चढाए । फेरि कल्पवृक्ष जस्ता (खर्च गर्दा कहिले पनि नसकिने) रत्न र सुवर्णहरू धेरै ब्राह्मणलाई दान पनि दिए । असल असल मीठा मीठा भक्ष्य पदार्थहरूले आफ्ना विशालनगरवासी दुनियाँहरू सबैलाई यथेच्छ भोजन पनि गराए । जमीन नापी गर्ने मानदण्ड (जंजीर) पनि नियमानुसार बनाई व्यवहारमा चलाए । राज्यमा बखत बखतमा विघ्न पर्ने आउँदा पौषी पौर्णमासीका दिन होली-यात्रा चलाई विघ्न शान्ति गराए । फेरि राजशमशानमा कुनै घातुको यन्त्र बनाएर गाडी त्यहीं मृतकहरूको दाह-संस्कारकर्म गर्ने रीत चलाए । यी राजाले यस्तो राम्रो तरहसंग परमेश्वरीको उपासना र शास्त्रानुसार धर्मव्रतहरू-समेत गरी प्राचीन र आफूले स्थापना गरेका सबै देव-देवताहरूको वार्षिक यात्राहरूसमेत चलाए । यसरी धर्म र नीतिशास्त्रानुसार ४९ वर्षसम्म राज्यशासन गरी आखिर कलिगताब्द***मा शुभवासनासहित देहत्याग गरे ।

यिनका पुत्र महीदेवले वर्ष ५१ राज्यभोग गरे । यस नेपालभूमिमा परापूर्वकालदेखि प्रख्यात भई धेरै कालसम्म स्थिर भइरहेको ठूलो मुख्य शहर विशालनगर थियो । पछि नेपाल तलाउ बन्दो त्यो शहर डुब्यो । धेरै कालपछि त्यस ठाउँमा चन्द्रपुर नाउँको शहर बन्यो । त्यस शहरमा अधि जस्तै धेरै बस्ती बसी शंखमूलदेखि बूढानीलकण्ठसम्म मजबूत शहर हुँदा फेरि विशालनगर नाउँले प्रख्यात भयो । आखिर

त्यो शहर फेरि उज्जी जंगल हुँदा रुद्रमती नदीले पनि त्यही विशालनगरतर्फ मुख गरी बगेर बूढानीलकण्ठसमीपमा पहिरो समेत लगाई ईशानेश्वर, ज्ञानेश्वर आदि अनेक तीर्थशालाहरूका समीपको बाटो गरी बहिन् । यसरी विशालनगर उजार भई बनेको ठूलो भयंकर जंगलमा शिकार खेल्न जाँदा यी राजाले एक दिन एउटा पोखरी पाए । त्यस पोखरीका निर्मल जलका बीचका सुवर्ण जस्तो लावण्यकान्तिले संयुक्त भएको श्री जलशयन भगवान्को अपूर्व मूर्तिको दर्शन पाए । त्यही पोखरीका एक नालमा (डाँठमा) धेरै कमल फुलेको देखी एक भारी कमलका फूल टिपेर बाह्र कमल तिनै भगवान्लाई चढाए । बांकी कमल ल्याई श्री पशुपतिनाथ, श्री चांगुनारायण, श्री चयजुनारायण श्री नृसिंहनारायण, श्री इचंगुनारायण र श्री बूढानीलकण्ठ आदि देवताहरूका स्थानहरूमा ती महीदेव राजाले आफैँ गई सबै देवताहरूलाई यथाभाग कमलफूलहरू चढाएर ठूलो भक्तिभावनाले पूजा र प्रदक्षिणासमेत गरे । यसरी श्रद्धापूर्वक कमलफूल चढाएको हुनाले ती देवताहरूले पनि खूब खुशी भई असल पुत्रको वरदान दिए ।

यी राजाका पुत्र वसन्तदेवले वर्ष ४६ राज्यभोग गरे । यिनले १५ वर्षका उमेरमा राजगद्दीमा बसी शासन गर्दा कलिगताब्द थियो ।

दशवर्षसहस्राणि विष्णुस्तिष्ठति भूतले ।

तदर्थं जान्हवीतीर्थं तदर्थं ग्रामदेवता : ।

पुराणमा यस्तो लेखिएको छ तापनि यो नेपालदेश देवपुरी हुनाले यी राजाका शासनकालसम्म दुनियाँहरूले दर्शन र भाषण गर्दै थिए । यसपछि दुनियाँहरूमा कसैकसैले मात्र दर्शन पाउने हुनाले देवताहरूको दर्शन दुर्लभ भयो । यी राजा गानविद्यामा निपुण हुनाले यिनले देवताहरूका आराधनाविषयको राग नित्य गाउँदा पशुपंक्षीहरूसमेत त्यसै चित्रगत भई हरबखत झुलिरहन्थे । ती राजाको गान-विद्याको प्रचार देशविदेशमा समेत भयो । एक रमजान बाहुरी भन्ने मुसलमान रागीले हस्तिनापुरदेखि आई राजा वसन्तदेवको दर्शन गर्‍यो । राजाले आउनाको कारण सोधेपछि ती मुसलमान रागीले आउनाको कारण बताए । 'म हस्तिनापुरमा बस्ने रमजान बाहुरी नामक रागी हुँ ।

दीपक राग गाउनामा हजुर अतिनिपुण होइबक्सिन्छ भन्ने सुनी त्यही राग सुन्ने इच्छा लाग्दा हाजिर भएको हुँ" भनी विन्ति गरे । राजाले आजका चार दिनमा सुनाउँला भनी खानाखर्चसमेत दिएर बस्ने घरको बन्दोबस्तसमेत मिलाई त्यस रागीलाई राखे ।

एक दिन राजा रमजान बाहुरीलाई साथमा लिई त्रिशूलगण्डकीमा पुगे । गण्डकीका बीचको एक ढुंगामा बसी सृष्टि, स्थिति र प्रलयसमेत पुन्याई खूब मधुर स्वरले दीपकरागको उठान गर्दा सृष्टिका पूर्वरूपमा नदीका किनारामा आगो लागी क्रमैसंग जल्दै बढ्दै आयो । स्थितिका बखतमा गण्डकीको जलसमेत जलेर आयो । आखिर संहारका बखतमा त्यो सबै आगाको तेज क्रमैले घट्दै गई राग पनि समाप्त भयो, अनि आगो पनि निभ्यो । त्यसपछि गवैया रमजान बाहुरीले पनि दीपकराग गाउँदा राजालाई बहुत नर्मी भएको हुनाले मेघमल्लार राग उठाई पानी बसाएर राजाको गर्मी छुटाए । त्यस्तो रागबाट राजा खूब खुशी भई तिमि के माग्छौ भनी हुकुम हुँदा "यस्तो सृष्टि, स्थिति र संहार संयुक्त गरी कसैले गाएको कुनै राग पनि आजसम्म मैले सुनेको थिइन । आज हजुरका मुखारविन्दबाट यस्तो अपूर्व राग सुन्न पाउँदा मेरो दिल खूब आनन्दित भयो । मेरो जिन्दगी पनि सफल भयो । यसैले कृतार्थ छु । बिदा पाऊँ" भनी बक्सार्दै ती मुसलमान रागी पनि आफ्नो देशतर्फ फर्के । यी राजाको नाउँ अघि नरेशदेव थियो, रागमा निपुण हुँदा पछि वसन्तदेव नाउँ रह्यो । यी राजा आखिरमा श्लेषमान्तक वनमा गई श्री पशुपतिनाथका दरवाजामा बसेर राग छोडी श्री शिवजीकै लीला गाएर वैशाखभर आराधना गर्दै त्यहीं रहे । जेठ लागेपछि त्यहीं लोप भए । यस्तो खबर सुनी यी राजालाई सबै प्रजाहरूले अनेक प्रकारले खोजे तापनि कहीं पाउन सकेनन् ।

यिनका पुत्र उदयजयदेवले वर्ष ४७ भोग गरे । यी राजाका पालामा बौद्धमतको खूब प्रचार हुँदै गएको हुनाले अघि देवप्रतिष्ठा, देवपूजा, विवाह, भ्राद्ध आदि कर्महरू बाला र बाँडाहरूको समेत प्रोहित भई बाँडाहरूलेनै गराउँथे । यी राजाका पालादेखि ब्राह्मणहरूबाट कर्म गराउनू भन्ने आज्ञा जारी भयो । कन्याहरूको विवाहकर्ममा ब्राह्मणहरूले कर्म गराउँदा बेललाई साक्षी राखी सुवर्णकुमार-

लाई कन्यादान गराउने गरे । अघि बाँडा प्रोहितले कार्य गराउँदा कन्याको शरीर बेलमा एकभाव गरी मिलाउँदा पहिले पहिले पाँच कन्याको एक बार एक बेलमा कर्म गर्ने गरे । पछि हुंदाहुंदा बीसचालीस कन्याको पनि एकै बार एकै बेलमा गराउने रीत पनि चलाए । प्रोहित भई श्राद्ध दशकर्म पनि गराउने गरेका हुनाले ब्राह्मणहरूबाट कार्य गराउँदा पनि साबिक प्रोहितले गरेबमोजिम कन्याहरूको विवाहसंस्कार र अरू दशकर्म तथा श्राद्धहरूमा समेत बौद्धमतानुसार विधि गर्ने गरे । शिवमतले कार्य गर्दा कति फरक छ भने बौद्धमतमा शिवमतभन्दा बिलकुल फरक छ । जस्तो शिवमतमा शिवपूजाविषयमा शंख निषिद्ध छ । यिनीहरूका मतमा शंख नभई हुँदैन । यसकारण कार्यहरू गराउँदा शंख पनि नभई नहुने र घण्ट पनि बजाउने यस्तो विलोमक्रमले कर्म गरी यी राजाका पालामा शिवमतको न्यूनता भई बौद्धमतको खूब चल्ती बढ्दै गयो ।

यिनका छोरा मनुदेवले वर्ष १३ राज्य भोग गरे । यी राजाका पालामा राजाको धेरै अपयश र पापको ज्यादा वृद्धि हुँदा अनावृष्टि भई धेरै कालसम्म अनिकाल भएको हुनाले अन्न पैसाको एक पाथी भयो, ओहो ! ज्यादै महँगो भयो भनी दुनियाँहरूमा हल्ला फिजियो । राजाले पनि नीति छोड्दै ल्याए ।

यी राजाका छोरा गुणकामदेवले वर्ष ५० भोग गरे । यी राजाले राज्य गर्दा यौवनावस्थामा असल असल सुन्दरी स्त्रीहरूसंग सदासर्वदा प्रसंग गरी तिनीहरूका रसमा भुलिरहनथे । राज्यशासनको सबै भार मन्त्रीलाई सुंपी मन्त्रीबाटै राज्यशासन चलाउँथे । मन्त्रीले गरेका कामको मुनासिब र बेमुनासिब पनि राजाले विचार नगरिदिने भएका हुनाले नीतिशास्त्रानुसार राज्यशासनको र दुनियाँका व्यवहारको साँचो झूटोको निर्णय तथा राजाबाट लिनुपर्ने कर र दण्डहरूको समेत केही स्थिति रहेन । कहाँबाट धन आउँछ त्यही विषयमा मात्र दृष्टि दिँदा जथाभावी हुन लाग्यो । अकीर्ति र अन्याय खूब बढेको हुनाले नाना विघ्न र उपद्रव हुँदा दुर्भिक्षसमेत प्रतिदिन बढ्दै गयो ।

प्रजाहरूले यसरी दुःख पाएको कुरा बल्ल राजाले थाहा पाए । अहो ! अन्तर्पो भएछ । आफूले पालनपोषण

गर्नुपर्ने प्रजाहरूले यसरी दुःख पाउँदा पनि मैले केही विवेक गरिन । त्यसै यी सुन्दरीहरूका रसक्रीडामा भुलिरही सुखसयल मात्र गरे । राजाबाट विवेक नहुँदा दुनियाँले दुःख पाए भनी जान्ने पुरुषहरूले अपयज्ञ लगाए । मेरो प्रभुता पनि व्यर्थ भयो । यसकारण मेरो जन्म भई यो राज्य रहनु पनि धिक्कार छ । यसप्रकार आफूले आफैँलाई धिक्कार दिई अब कसका शरणमा पर्नाले यस अधोर अनावृष्टिको नाश भएर प्रजाहरूले फेरि सुख पाउलान् भन्ने विचार गरे । अनि आफू बुद्धाचारी हुनाले स्वयंभू भगवान्का स्थानतिर लागे । त्यहाँ एक सामर्थ्यवान् भिक्षु रहेका हुनाले उनैका शरणमा परी अनावृष्टि हुँदा प्रजाहरूले साह्रै दुःख पाएको सबै वृतास्त विस्तार गरे । अब त्यस विषयमा जो गर्नुपर्ने उपाय यहाँबाटै होओस् र मेरो जन्म सफल होओस् भनी भिक्षुका शरणमा परे ।

भिक्षु थिए सामर्थ्यवान्, त्यसैले खूब विचार गरी भने । यसमा गुरुले उपदेश गरेबमोजिम देह शून्य गरी धरा, वरुण, अग्नि, वायु र समर (आकाश) देवताहरूलाई मानेर राज्यमा सुवृष्टि गराउनालाई नागहरूको आकर्षण गर्नुपर्छ । म साधक भई काम गर्छु, तपाईंले उत्तरसाधक भई काम गर्नु भनी राजासंग संमत गरे । ती शान्तश्री भिक्षुले विधिपूर्वक नागहरूको आह्वान गर्दा अरू सबै नागहरू यथाक्रमले आई आ-आपना आसनमा बसे । तर एउटा कर्कोटक नाग मात्र आफू विरुप हुनाले लाज मानी आएनन् । त्यसै बखतमा यथाक्रमले सबै उपदेश सुनाइसकी मन्त्रले संयुक्त गरी एक दूर्वा र कुन्दपुष्प राजालाई दिए । राजाले पनि दूर्वा र कुन्दपुष्प लिई श्यामकर्ण घोडामा चढेर नागदहमा पुगी गुरुका उपदेशअनुसार त्यो फूल दहमा पयाँके । त्यसका प्रभावले बाटो देखियो र कर्कोटक नाग बसेको स्थानमा गई निमन्त्रणा गरे । आचार्य शान्तश्रीले बताएबमोजिम सबै कुरा विस्तार गरी पाल्नुहोओस् भनी विन्ति पनि गरे । ती नागले भने केही पनि उत्तर दिन सकेनन् । अनि राजाले आचार्यका मन्त्रबलेद्वारा कर्कोटक नागका केशलतिका समाती ठाउँठाउँमा लतादेँ बसेका स्थलबाट स्वयंभू कार्यशालामा पुऱ्याएर नागहरूका श्रेणीको एक आसनमा राखे । सबै नागहरूको श्रद्धाभक्तिपूर्वक आह्वान, पूजा, क्षमापन र स्तुतिसमेत गरे । अब यो महा-दुर्भिक्ष नाश होओस्, असल वृष्टि भई दुनियाँलाई आनन्द

होओस् भनी विन्ति गरेर पट्टवस्त्रका पुस्तकमा ती नाग-हरूको रम्य रम्य मूर्ति र पछिका समयमा पनि वृष्टि भएभ भने यही प्रतिमा खोली बाचा पढेपछि वृष्टि होओस् भनी बाचा लेखाई नागहरूलाई सत्यवाचासमेत गराइदिए । अनि पृथ्वीतलमा नागपुरलाई गुप्त गरी प्रतिष्ठा गरेर नागहरू सबैलाई विसर्जन गरिदिए । त्यति भएपछि नागहरू पनि स्वस्वस्थानमा गए ।

त्यसपछि राजा गुणकामदेवले आचार्य शान्तश्रीलाई पूजासमान गरी बिदा भएर आफ्नो राज्यमा फर्के । ती भिक्षुका प्रभावले आफ्नो राज्यभरमा खूब सुभिक्ष भएको हुँदा सबै प्रजालाई पुत्रसमान ठानी धर्मनीतिअनुसार पालना गरी आनन्दपूर्वक राज्य भोग गरिरहेका थिए ।

आखिर राजा वृद्धावस्थामा प्राप्त हुँदा अब मेरो मरण-काल आइपुग्यो, पुत्रलाई राज्य दिएर तपोवनमा गई तपस्या गर्नुपर्नो भन्ने मनमा विचार गरी आफ्ना पुत्र नरेन्द्रदेवलाई बोलाएर राज्याभिषेक दिए । आफ्ना गुरु शान्तश्री भिक्षुले दिएका उपदेशबमोजिम राज्यशासन गर्ने र अन्त्यकालमा आफ्नी उद्धार गर्ने विषयमा समेत राम्ररी बोध गराए । अनि तपोवनमा गएर स्वयंभू भगवान्को खूब भक्तिभावनाले ध्यान गरी आखिर देहत्याग गरेर परमपदमा प्राप्त भए ।

राजा नरेन्द्रदेवको राज्यभोग वर्ष ३४ । यी राजाले अधि आफ्ना बाबाले दिएका उपदेशबमोजिम नीति र धर्मशास्त्रअनुसार प्रजाहरूको प्रतिपालना गरी राज्य गरिरहेका थिए ।

यिनै राजाका समयमा शान्तिकर नामक आचार्यले मन्त्रसिद्धिको बल पाई धेरै वर्षसम्म बुद्धमार्गको खूब उन्नति बढाई स्वयंभू भगवान्को सेवाद्वारा सिद्ध भएका थिए । केही कालपछि शान्तिपुरभित्र प्रवेश गरी ध्यानागार (ध्यान गर्ने मन्दिर)मा बसी भक्तिपूर्वक भगवान्को ध्यान गर्दै आखिर ती शान्तिकर भिक्षु त्यही शान्तिपुरमा गुप्त भए । यी नरेन्द्रदेवले राज्य गर्दा पहिले बौद्धमतमा बहुत ढुबेका हुनाले बौद्धमार्गीहरूको वचनमा लागी ज्योतिःस्वरूप श्री पशुपतिनाथको पनि थाद गरेनन् । पछि यी ज्योतिःस्वरूप

परमेश्वर हुन् भन्ने थाहा पाई अनेक रत्नजडित अतिसुन्दर कोष बनाई चढाए । जयवागीश्वरीमा पनि पुरीसहित तीन प्रकारको कोष १, प्रणालि १ र देवपट्टनपुरी १ समेत बनाई चढाए । अघि जयवागीश्वरीको नित्यार्चन छुटेको हुनाले यिनले ती देवीको नित्यार्चन गर्नु भन्ने आज्ञा गरी पूजक राखेर नित्यार्चन चलाए । यिनैका पालामा विशालनगरी-बासी-मनुष्यहरूमा उपल्लापट्टिका र तल्लापट्टिका जनता-हरूमा मौलाको कारणमा आफसमा ठूलो विरोध पर्ने जाँदा कंगडा मच्चिई कोपदेवता प्रकट भइन् । परस्पर बिगारको आकांक्षा भएका वेलामा देवसंयोगले अग्निप्रवेश भई माथिल्लो टोल बैमाख भयो । माथिल्लो टोलेहरूले आंग-लागी भएको विलकुल तल्ला टोलेको पेचले हो भन्ने ठानी माथिल्ला टोलेहरू सबै हूल उठी तल्लापट्टिका सबै घरहरू भत्काइदिए । केही भाग आगलागीमा परी र केही भाग रीसबै भत्काइदिदा तमाम विशालनगरी बिग्रन गयो । त्यस ठाउँमा फेरि घर बनाउन असंभार हुँदा कसैले बनाउन सकेनन् र धेरैले छुट्टाछुट्टै गाउँ बनाई बसे ।

यिनै त्नाक एउटा चौरले ज्ञानेश्वरभित्र स्पर्शमणि छ भन्ने थाहा पाई राती त्यहाँ गएर शिवालिंगलाई बन्चराले हानी-फोर्दाफोर्दैमा स्पर्शमणि उडेर अन्यत्र गयो । चौरले पाउन सकेन, शिवालिंग फोर्नु पापकर्म मात्र भयो । त्यसपछि त्यो स्पर्शमणि उडी प्रभावतीमा बग्न गएको छ भन्ने कुनै एक क्षत्रियले थाहा पाई एउटा धातुले छुवाउँदै खोज्दा धातुको टुक्रा स्पर्शमणिका स्पर्शका प्रभावले असल सुवर्ण भयो, तर स्पर्शमणि भने अनेक मिहिनेत गरी खोज्दा पनि पाउन सकेन । यसरी विशालनगरी उजिएपछि त्यहाँका नगरवासी सबै दुनियाँहरूले बेग्लामेग्लै गाउँ बनाई बसेका साना धेरै गाउँ मात्र भए, ठूला शहर कहीं पनि भएनन् ।

अनि राजा नरेन्द्रदेवले देवपट्टनमा गई ज्योतिःस्वरूप श्री-पशुपतिनाथलाई माने । त्यहीँ शहर बनाउन आरम्भ गरी शहर बनाएर बानेश्वरका समीपमा अघिको राजगृहमा प्रवेश गरे । त्यहाँ आफ्नो दरवार राम्रा तरहले बनाई शहर पनि यथाक्रमले बढाएर प्रजाहरूलाई पनि बसाए । यी राजाले मुजुक बढाउने नियतले नुवाकोटपश्चिम कागडा-गढीसम्मका राजाहरूलाई जित्ती दिग्विजय गर्दै ठाउँ ठाउँका

राज्यबाट असंख्य धनदौलत छुटी ल्याए । महाङ्क राजा-रजौटाहरूलाई समेत अठ्याई उनीहरूको असंख्य फौजलाई त्यो धनदौलत बोकाएर नुवाकोटसम्म ल्याइपुन्याए । राजा-रजौटा र उनीहरूको फौजलाई समेत नुवाकोटबाटै फर्काई दिए, राजधानी नेपालमा पस्न दिएनन् । अनि आफ्नो फौज फिकाई धनदौलत बोकाएर शहरमा पुन्याए । ह्यो धन कुत्सित ढानेर कुअन्न भक्षण गरे अनिकाल-प्रवेश होला भनी राजारजौटाहरूबाइ कहीं लुयी-कहीं नजरानीको रूपमा ल्याएको असंख्य धनदौलत सबै श्री-पशुपतिनाथलाई अर्पण गरे, आफूले भने चलन गरेनन् । यसरी अक्षिम-विशामा कागडासम्म दिग्विजय गरी निष्कण्ठक राज्यशासन गरेर अखिर आफ्नो शरीर वाग्मतीमा ह्याम गरी उडार भए ।

यिनका पुत्र भीमदेवले १६ वर्ष राज्य गरे । त्यसपछि कलिगताब्द ३३४६ मा यी सूर्यवंशी राजालाई गोपाल वैश्य गुप्त वंशका एक राजा विष्णु गुप्त आई लडाईंमा जिते । त्यसपछि यस नेपालभूमिमा विष्णु गुप्तले राज्य गरे ।

राजा विष्णु गुप्तले वर्ष ४७ राज्य गरे । यिनले दोलागिरिमा र इचंगुनारायणमा खूब रमणीय देवालय बनाई नारायणलाई अर्पण गरे । चांगुनारायणको छांता छाईदिए । चांगुनारायणमा एक ग्राम पनि बनाई रयतहरूलाई बसाए । त्यहाँ बस्न आउने सबै दुनियाँहरूलाई खेती गर्ने खेत पनि दिए । यिनले परचेक विजय गर्ने कामनाले गरुडनारायणलाई भक्तिभावनाले मानी चांगुनारायण भनी प्रख्यात गरे । इचंगुनारायणलाई पनि वृष्टिका कामनाले त्यसै गरी मानी इचंगु भन्ने नाम राखिदिए । सुवर्णका कामनाले अघिका आकारमाथि नारायणलाई स्थापना गरी च्यजुनारायण भनी प्रख्यात गरिदिए । सन्तानका कामनाले नृसिंहनारायणका सन्निधानमा (फपिङमा) विष्णुमूर्ति बनाई स्थापना गरे । यस्ता रीतले ती राजाले चारै नारायणलाई स्थापना गरी देवालयसमेत बनाएर खूब श्रद्धासंग बढिया सामग्रीले नित्यपूजा चलाए । यसरी धर्म र नीतिअनुसार आफ्ना देशवासी प्रजाहरूको प्रतिपालना गरी वर्ष ४७ सम्म निष्कण्ठक राज्यभोग गर्दै मुक्त भए ।

यिनका पुत्र विश्व गुप्तले वर्ष ५१ सम्म राज्यभोग गरे । यिनले वाग्मती नदीका पूर्वतिर विष्णुको बृहच्छिखरामय

एक मूर्ति बनाई शास्त्रका प्रमाणले स्थापना गरे । उनका बायाँ र बायाँ लवहरि र कुशहरिको रम्य मूर्ति बनाई स्थापना गरे । शतरुद्र पर्वतमा आदिजलशयन नारायणको अनादिमूर्तिलाई अधि बौद्धमार्गी राजाहरूले अनादर गरी राखेकामा केही कालपछि शतरुद्र पर्वतको ढिस्को खसी पुरिदा त्यहाँ बघैचासमेत बनाई ती विष्णुको बहुत अपमान गरेका थिए । धर्मदेव राजाका पालामा पहिरो पन्साई मूर्तिको प्रकाश गराएर पूजाआजा चलाएका थिए । केही कालपछि फेरि पहिरो आई पुरेको थियो । पहिरो पन्साई कसैले प्रकाश नगरेका हुनाले ती नारायण पनि गुप्त भइरहेका थिए । त्यस स्थानमा अधिदेखि खेती गरी फलफूल र अन्नहरूसमेत लगाउने गर्दा अरू जगामा भन्दा त्यहाँ राम्रो र बढी उब्जा हुने देख्दा यी राजाले त्यस ठाउँमा के रहेछ भन्ने विचार गरी पहिरो पन्साई हेर्दा विष्णुको आदिजलशयन मूर्ति प्रकाश भयो । खन्दा नाकमा चोट लागेको हुनाले अद्यापि ती नारायणको नाकमा चिह्न छँदैछ ।

यी गुप्त राजाहरू विष्णुभक्त हुनाले विष्णुका मूर्तिहरूको खूब आदर गरी विष्णुमा भक्तिश्रद्धा राख्दथे । यी जलशयन नारायणको पनि खूब मान्यता गरी नारायणका अगलबगलका जग्गाहरू पनि प्रतिदिन रमणीय गराउँदै लगी अतिमुन्दर बनाए । यिनले तामाका र पाषाणका विष्णु-मूर्तिहरू बनाई भक्तिभावनापूर्वक पूजा र मान्यता गरे । एकादशीको व्रत पनि बढिया तरहेले गरी त्यसै दिन विशेष पूजा गर्ने गरे । ज्ञानेश्वर, बाणेश्वर आदि स्थानमा चार जलशयन मूर्ति बनाई यथोक्त रीतले प्रतिष्ठा गराए । फेरि कीर्तिपुरमा गोठ र गाउँ बढाई आफू धानकोटमा पनि दरवार बनाएर बसे । तिष्ठुडमा मन्दिर बनाएर उन्नतेश्वरको स्थापना गरी चौथीदेखि अष्टमीसम्म अखण्ड दीपमाला गरेर ध्वजारोहणसमेत गरे । त्यही गाउँमा नन्दिकेश्वरको मन्दिर पनि बनाए । कुँछा नामक गाउँ बढाई गोखुरेश्वरको मन्दिर बनाएर फाल्गुण शुक्ल चतुर्दशीदेखि सदावर्त चलाए । यसरी शिव र विष्णुमा भक्ति गरी राजा विश्व गुप्तले प्रतिदिन विष्णुको राम्रा उपचारले पूजा गर्दै धर्म र नीतिपूर्वक प्रजाहरूको पालना गरे । यसरी ५१ वर्ष राज्य भोग गरेपछि आखिर विष्णुको स्मरण गर्दै परलोक भए ।

यिनका पुत्र भूमि गुप्तले वर्ष ४५ राज्य भोग गरे ।

यिनले नेपालमा गौडदेशाक्षरको प्रवर्तन गराई व्यवहार गर्दा आफ्ना मुलुकभर गौडाक्षरकै चल्ती चलाए । धरणीवराह विष्णुको मूर्ति स्थापना गरी यथोक्त विधानले पूजा गराए । केही काल बितेपछि आफ्ना पिताका पालादेखि मन्त्री भइरहेका रामशंकरलाई मन्त्रीपदवीबाट खसालिदिए । त्यस ईवीमा मन्त्रीले मिथिलापुरीमा गई त्यहाँका राजासंग भेद खोलेर उनलाई उठाई ल्याए । चारथरी श्रेष्ठ र छतीस जातसमेत भिन्नभिन्न मिली ती मिथिलाका राजा शिवदेवबाट लडाईं गराए । यस लगाईंमा १९०० ग्वाला र १७५ बाँडा परे । भूमि गुप्त मारिए, शिवदेवको विजय भयो । यी ३ गोपाल राजाको भोग वर्ष १४३ । अधिदेखिको वर्ष ४१८९ । गतकलि वर्ष ३४८९ ।

यसपछि शिवदेवको राज्यशासन चल्थो । यिनको भोग वर्ष ४१ । यी शिवदेव वमलि राज्य गर्दा अधिका राजाहरू बसी हुकुम चलाउने गरेको बाणेश्वरको दरवार छोडे । देवपत्तन शहरमा नौ तरहको टोल बनाई एक एक टोलमा एक एक गणेशको मूर्ति स्थापना गरे । त्यहीँ कैलाशकूटमा नौतले राम्रो दरवार बनाई आफू त्यहीँ दरवारमा बसे । शिवपुरीबाट एक शिला मंगाई त्यसमा भैरवको मूर्ति बनाई आफ्ना दरवारका नजीकमा बनेका नौतले मन्दिरमा स्थापना गरे । आफ्नो देशरक्षाको निमित्त दुनियाँहरूले पनि पूजा गरी मान्नु भन्ने उर्दी दिए ।

अधि राजा मानदेवले नेपालमा विक्रम संवत् चलाउँदा प्रजाहरूको ऋण तिरी फट्टा भएका तमसूकहरू त्यहीँ ओजनको ढकद्वारा तौलेर त्यहीँ राखेका थिए । यी राजाका पालामा त्यो अरणिशिला भैरवरूप हुनगयो र खूब खुशी भई स्थापना गरे र श्रुजामान्य गरे । देवपाटनका दक्षिण-भागमा ठूलो हनुमान् स्थापना गरे । देशलक्षणको क्रम साधना गरी शतरुद्र पर्वतबाट नृत्यनाथ ल्याएर श्री पशुपतिनाथका पश्चिम भागमा स्थापना गरे । यी नृत्यनाथ प्रत्यक्ष देवता हुन् । दोलखाका भीमसेनलाई आह्वान गरी श्री पशुपतिनाथका पश्चिम भागमा स्थापना गरे । देवताहरूमा चार गणेश, चार भैरव, चार नृत्यनाथ, चार महादेव, चार कुमारी, चार खण्डित बौद्ध, चार गगनधारी र चार अश्व यिनीहरूलाई चतुष्पथ भूतमूर्तिले संयुक्त गरी चतुर्मागिको पूर्णक्रमद्वारा र देशलक्षणको क्रमसाधनाद्वारा नौवाली नाम

गरी बसाए । देवपाटनका प्रतिटोलमा आगमदेवता र शिव-मूर्ति स्थापना गरे ।

छोटा बडा सबैलाई अकालमृत्युले पीडा नगरोस् भन्ने नियतले यहीं महामृत्युंजयेश्वरलाई जगाए । नव ईश्वरीलाई पनि टोलटोलमा पृथक् पृथक् स्थापना गरी पूजा र मान्यतासमेत गरे । यस्ता रीतले त्यस शहरमा यन्त्रका क्रमानुसार ढोका, इनार, धारा, नृत्यनाथ, डबली, टोल, ईश्वरी, आगम र गणेश यति नौ प्रकारले संयुक्त गरी अब यस शहरलाई गुंल नामक देश भन्नू भन्ने प्रख्यात गरि-दिए । अधिअधिका राजाका पालामा यस देशलाई सुवर्णपुर महानगर भन्दथे । यी राजाले बस्ती बढाई यस देशको गुंल नाम राखेका हुनाले त्यही गुंल नाउँले यस देशलाई बोलाउने रीत चल्यो ।

अधि धर्मदत्त राजाका विजयराज्यमा देवदेवताहरूको सातो खाई युद्ध गर्दा दन्तमा अड्केको वस्तु फिक्न लागेको ध्यानले गुप्त गरी अरण्यभित्र विराजमान भएकी श्रीवन-काली देवीलाई तन्त्रोक्त ध्यानले संयुक्त गराएर प्रजाहरूबाट र आफूबाट समेत पूजा गरी वनकाली देवी भनी प्रकाश गराए । वनकालीका स्थानकै समीपमा त्रिनेत्र र ठूलो कायले संयुक्त गरी वनविनायक भनी गणेशको स्थापना गरे । यही नगरभित्र गुप्तसंग राखेको अधिको चैत्यमूर्तिलाई गुंल देशका उत्तरपट्टि सारिदिए ।

यी राजाले प्रजाहरूसंग प्रेमभावपूर्ण हेर्ने र बोल्ने गरेका हुनाले उनीहरूलाई खुशी राखी नगर बढाउँदै ठूलो गराए । प्रजाहरूको मरण हुँदा बेग्लै मृतकमार्ग बनाई त्यही मार्गबाट मृतक लगी बज्रेश्वरी देवीका पूर्वभागमा वाग्मती नदीका तीरमा आआपना जातिविशेषका स्मशान बनाई जलाउने व्यवस्था गरे । बज्रेश्वरी देवी देशकी पीठ हुन् भन्ने नियतले पिशाच चतुर्दशीका दिन देवीका आज्ञानुसार सबै प्रजा जम्मा भई देवीका वाद्यहरू बजाउँदै प्रतिवर्ष रथयात्रा गर्ने गरे । त्यसपछि द्वादशीका दिन चारै वर्ण सबै जम्मा भएर देश घुमाई महिषबलि दिने, त्रयोदशीका दिन कौमारीगण भोजन गर्ने र चतुर्दशीका दिन सबै काम सिद्धघाई देश घुमाएर महादेवका स्थानपीछे रातभर अख-हडबत्तीहरू बाली यात्राकार्यक्रम कति फरक नपारेर क्रम-

संयुक्त गरी देवीको रथले देशप्रदक्षिणा गराए । नेपालका पीठमा वत्सलादेवी मूलमूर्ति हुन् । त्यसैले ब्राह्मणका समतले वैशाख शुक्ल एकादशी उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र वरीयान् योग बृहस्पति वारका दिन वत्सलादेवीको विधिपूर्वक नरबलिस्मेत गरी पूजामान्यता गरे । शिलाको कलशाकार बनाई भित्र यन्त्रगुप्त गरेर स्थापना गरी प्रतिष्ठा गरे । यी मूलशक्ति हुन् भनी खूब भक्तिपूर्वक आफूले र प्रजाहरूद्वारा समेत पूजा गरे, गराए ।

यी राजाका विजयराज्यसंग गुह्यकाली प्रकाश भएकी थिइन्, गुफामै विराजमान थिइन् । यिनले साञ्जायको कामनाले भुवनेश्वरी, कंकेश्वरी देवीहरूलाई फाल्गुन कृष्ण द्वितीया हस्ता नक्षत्र वृद्धि योग आदित्य वारका दिन स्थापना गरी प्रख्यात गराए । श्री पशुपतिनाथको खूब भक्तिभावना-सहित नित्य पूजा र सेवा गरी पगरी चढाए । त्यो पगरी श्री पशुपतिनाथका स्थानदेखि आफ्ना दरवार कैलाशकूट-भवनसंग ल्याएर बांधी यात्रापूर्वक चार दिन राखेर विसर्जन गरे । वत्सलादेवीका पीठमा पनि विधिपूर्वक कर्मको प्रारम्भ गरे । कान्तेश्वरका देवीहरूसमेत सबै अष्टदिवसादिहरूलाई पशुपतिनाथबाट निमन्त्रणा गर्नालाई यात्रा गराई प्रेतचतु-र्दशीका दिनमा कौमारीगणहरूलाई युग्म युग्म आह्वान गरी देवीका स्थानमा बसाए । अनि भुवनेश्वरी, जयवागीश्वरी, वत्सला आदि अनेक पीठका देवीहरूलाई राम्रा तरहले अर्चन गर्दै आचार्यहरूबाट अधिकारक्रमले स्थापना गरी देवीका आज्ञानुसार शास्त्रोक्त क्रमपूर्वक भावी संकष्टनाशन-समेतको नरबलि दिएर नरशिवा भन्ने कोलाहल गरी नृवाहिनी देवीको प्रमाणपूर्वक पूजा गरे । मातृकाक्रमले गणहरूलाई नरमांसले र अरु भक्ष्य पदार्थले सन्तुष्ट गरी विसर्जनका वेलामा अनेक द्रव्य,दक्षिणा, वस्त्र आदि संमानले आचार्यहरूको दिल खुश गराएर विसर्जन गरे । यो कार्य प्रतिवर्ष चलाउने पनि गरे । क्षेत्रपालेश्वरीलाई त्रिविघ्नादि अनेक द्रव्यहरू मगाई आचार्यहरूद्वारा अर्पण गरेर भूगोल-पीठलाई समेत सन्तोष गराए । यसकारण यहाँदेखि यस नेपालभूमिमा देवीहरूका पीठमा नानाद्रव्य पदार्थहरूको बलिदानविधि चलन गयो ।

एक दिन यी राजा शिवदेवलाई स्वप्नतीर्थमा एक सिद्ध आएर नित्य स्नान गरी जान्छन् भन्ने खबर सुनाएका

हुनाले राजा आफू हेर्ने गए । भयंकर एक योगीलाई देख्दा ती योगीलाई प्रार्थनापूर्वक ल्याएर ताम्रेश्वरका समीपमा बसाए । यी योगीलाई खुशी गराई यिनैका संमतले ग्रामदेवी जयवागीश्वरीलाई शान्त गरे । त्यहाँ चित्रकारसमेत भरी संकष्टभयनाशक अनेक विधिका क्रमले जीवन्यास गर्दा गर्दै केही समय बितेपछि ती सिद्ध गुप्त भए । अनि उनले मधुश्रवा ऋषिका अंश हुँ भनी राजालाई सुनाए । देवीलाई आफ्नो बडो पुरुषार्थले प्रत्यक्ष गराई भैरव नौलिंगको पनि चंचलमूर्तिको स्थिरता गरे । आदिपूज्यलाई पनि गजकर्णक (गणेश) मूर्तिसहित गरी बसाए ।

एक दिन यी राजा र योगी धुबै गई बज्रयोगिनीमा यही विधिक्रमले बहुत संकष्टसंग देवीलाई चित्रकार भरी (चित्रमा लेखी) जीवन्यास विधिसंग जगाए । यसै गरी गोदावरीसन्धिमा गई लक्ष्मीनारायण शालग्राम हुन् भन्ने निश्चयले विष्णुनारायण नाम प्रख्यात गरेर वासुदेव, संकर्षण, प्रद्युम्न र अनिरुद्र यी चार देवताले सहित गरी सर्वोपधि-पर्वत उपनाम भएको त्रिशंकुपर्वतमा विष्णुलाई जगाएर योगी त्यहाँबाट अन्तर्धान भई तपोवनतिर गए । यसपछि यी राजाले यो चित्रकारविधि ठूलो क्रूरकर्म हुनाले प्रतिवर्ष चलाउन पछिका राजाहरूका पालामा बहुत मुष्किल पर्नेछ भन्ने ठानी बाह्र वर्ष पुगेपछि मात्र यो कर्म गर्नु भन्ने बन्दोबस्त मिलाएर चित्रपूजाको रीत चलाए । यी राजाले आफ्ना गुरुको आश्रम हो भनी ताम्रेश्वरमा धर्मशालासमेत बनाएर महादेवको नित्यपूजा चलाए ।

यी शिवदेव राजा सूर्यवंशमा उत्पन्न भएका बडा पुरुषार्थी हुनाले प्रजाहरूको सम्मानपूर्वक सेवा गर्दथे । यिनले नेपालमा नागान्तन्त्रोक्तविधिक्रमको वृद्धि गरी धेरै यश कीर्ति बढाएर निष्कण्ठक राज्य गरे । परन्तु आखिर अवस्थासंम पनि आफ्ना सन्तान नहुँदा सहोदर बहिनीका छोरा एक क्षत्रियलाई ल्याई धर्मपुत्र गरेर अंशुवर्मा नाम राखी उनलाई राज्याभिषेक दिएर आफू वामतीघाटमा देहत्याग गरी उद्धार भए ।

यी राजाका पालामा भोटदेशबाट चम्पादेव नामक कुनै बौद्धाचार्य आई नेपालका राजासंग मिली खासाचैत्यलाई चारैतिरफ विहारगर्भ गरी बनाइदिए । फूटग्राममा पनि

एक खूब रम्य चैत्य बनाइदिए । कूर्मासन राखी चतुःक्रमले नारायणको नृत्यलीला बनाई नचाए ।

यी राजा अंशुवर्माले वर्ष ४३ राज्य गरे । अधिकांश राजाका समयमा बत्सलापीठ अधिदेखिको मूलपीठ हुनाले त्यहाँ प्रतिवर्ष नरबलि हुन्थ्यो । त्यो कर्म गर्ने प्रतिवर्ष बडो कष्ट पर्ने भएको हुनाले यी राजाले बत्सलादेवीलाई भक्ति भावनापूर्वक अरू धेरै रम्य भक्ष्यभोज्यादि पदार्थसमेतका पूजोपचारले पूजा र स्तुतिहरू गरी शान्त गराएर नरबलिदानका सट्टा खूब पुष्ट रम्य शुद्ध छागयुग्मको बलिदान गरी प्रतिवर्ष कर्म चलाए । यिनले नरशिवा-कोलाहल गरेको हेर्ने गई हांसी ठट्टा गर्दा नरशिवा राजालाई समात्न गयो र राजाले खूब खुशी भई नरशिवालाई धेरै खेत बित्तौ दिए । अधि मानसरोवरदेखि शिलानदी तरी आई नेपालमा प्रादुर्भाव भएकी जयवागीश्वरी नामकी ग्रामदेवीलाई प्रतिवर्ष विशेष पूजोत्सव गर्नालाई पहिले नेपालमा वैशाख शुक्ल पीर्णमासीका दिन प्रकट भएकी हुनाले त्यही पूर्वागमन दिनमा देवीको उत्सव गर्न मनासिब छ भन्ने ठहराई त्यसै दिन जो चाहिने बलिदान महापूजा आदि सामग्रीहरू तयार गरे । देवी प्रसन्न होऊन् भन्नाका खातिर कौमारीगणहरूलाई समेत आह्वान गरी त्यहीं बसाए । बलिदानका निमित्त पहिले महापूजा गरी नवदुर्गासमेत आह्वान गरे । ब्राह्मण-हरूद्वारा अनेक संख्याले यज्ञादिसमेत गरी पहिले भिन्न पूजा र पछि बाहिर पूजासमेत गरे । यस्ता प्रकारले देवीको वाह्याभ्यन्तर कर्म संपूर्ण सिद्ध गराएर बलिदानसमेत गरी प्रतिवर्ष यस्तै रीतले देवीको महोत्सव कर्म गर्ने रीत चलाए ।

यिनले केही वर्षपछि कैलाशकूटको दरवार छोडी लगनखेलको खाण्डववन फाँडेर मति नामको नगर बनाए । त्यस नगरमा बहुत सुन्दर धेरै चोकले संयुक्त खूब राम्रो दरवार बनाई त्यही दरवारमा बसेर राज्य गरे । खूब नम्रतापूर्वक आफ्ना प्रजाहरूलाई र आफ्ना काजी, सरदार आदि मन्त्रिवर्गहरूलाई पनि यहीं मेरै दरवारका समीपमा बस्नु भनेका हुनाले सोहीबमोजिम प्रजाहरू र राजकाजका अधिकारी भारदारहरूले पनि दरवारका नजीकैमा बेग्ला-बेग्लै घर बनाई आफ्ना जो भएका जाहान परिवारसमेत भई बसे ।

यिनले किसिगल भन्ने अरण्य नामक जंगलमा हात्ती असंख्य छन् भन्ने खबर सुनी हात्तीको शिकार खेल्नलाई घेरै फौज साथमा लिई त्यस जंगलमा प्रवेश गरे । त्यस किसिगल भन्ने जंगलको उपाख्यान यस प्रकार छः-

द्वापरयुगमा इखापोखरी भन्ने जग्गामा विराजमान भएका इखानारायण त्यस किसिगल जंगलको चम्पकवृक्षमा शयल गरिरहेका थिए । त्यसै अवस्थामा श्री महादेवले घण्टाकर्णलाई विष्णुकहाँ पठाए । ती घण्टाकर्णले बाटामा पर्ने वाग्मती नदीमा सन्ध्या गर्न लागेका कुनै ब्राह्मणलाई देखे । यी ब्राह्मण अतिपवित्र हुनाले यिनैलाई सौगात लैजान्छु भनी ती ब्राह्मणलाई मारेर मसलाहरूसमेत बढिया तरहले हाली ताजा घ्यूमा सिंगै शरीरको पकुवा बनाई त्यही सौगात लिएर गए । श्री भगवान् बसेका ठाउँमा पुगी सौगात अगाडि राखेर लागोस् भनी विन्ति गरे । त्यस चाँपको रूखमा बसेका विष्णुका शरीरदेखि चण्डेश्वरी प्रकट भई त्यस घण्टाकर्णलाई खड्गप्रहार गरी मारिदिइन् । अनि विष्णुले ती ब्राह्मणलाई जियाई वरदानसमेत दिएर पठाए ।

यसरी चण्डेश्वरीदेवी त्यस जंगलमा विराजमान भएकी हुनाले त्यो वन अतिअगम थियो । त्यही वनमा यी राजा अंशुवर्मा शिकार खेल्दै जाँदा अरू फौज एकातिर र आफू राजा मात्र एकातिर भए । त्यसै वेला एउटा ठूलो हात्तीले लगादी राजा भागी एक चाँपको फेदनिरको काँगभित्र पसी जमीनमा सुतेर पृथिवीको शरण परी घोप्टो परिरहेका थिए । हात्तीले नदेखी अर्कोतिर जाँदा राजा बच्न गए । त्यो हात्ती देवहात्ती थियो । यसरी त्यहाँ रात पर्न जाँदा राजा पनि त्यस वृक्षका आश्रयमा रहे । आधारातमा सबै देवीगणहरू जम्मा भई त्यहाँ आई खेल्ने गरेका हुनाले त्यही क्रीडाभूमिमा रहेका ती राजालाई देवीगणहरूले देखे । यसले केही भोग गर्ने पदार्थ लिई जाओस् भन्ने नियतले ती राजालाई अरू कसैले नदेख्ने गरी लुकाइराखे । राजाले पनि ईश्वरीगणहरूको भक्तिभावनापूर्वक नित्य सेवा गरी दुइ महिना बिताए ।

उता महारानी अम्बिकादेवीले राजा जंगलमा गएको घेरै दिन भयो, किन फर्केनन् भनी आफ्ना सखी केटीहरूसमेत साथमा लिई राजालाई खोज्दै त्यही वनमा पसिन् ।

रानीले पनि त्यसै वेला एक आकाशवाणी सुनिन्-“महारानी, तिम्रा राजा देवीगणहरूले सहित भई तिम्री भएकै ठाउँमा आउनेछन् ।” यस्तो आकाशवाणी सुन्दा एक अशोकवृक्षको फेदनिर फौजहरूद्वारा एक सत्तल तयार गर्न लगाई त्यसमा आफ्ना केटीहरूसमेत भई महारानी राजालाई पखिरहेकी थिइन् । अनि देवीगणहरू खेल्दै आउँदा राजाले टहल गरी पछिपछि लागी आएका देखी रानीले देवीगणहरूको भक्तिपूर्वक नमस्कार गरी हात जोडी खडा रहिन् । देवीगणले खूब खुशी भई राजालाई भने-“अब तिम्री यी रानीका साथ आफ्ना दरवारमा फर्क । सुखपूर्वक प्रजाहरूको शासन गरी राज्य भोग गरिरह ।”

त्यसपछि राजा र रानीले त्यस दुर्गम वनमा गई वाग्मती र विष्णुमतीको संगम भएको होंगल भन्ने ठाउँमा, श्री कान्तेश्वर विराजमान भएको पुण्यभूमि श्मशानका नजीकै, त्यहाँदेखि केही दक्षिण कर्णवीर श्मशानका समीपमा तथा त्यस जंगलका अरू ठाउँहरूमा समेत चैत्यहरू बनाई स्थापना गरे । त्यही वनमा छलिएका वेलामा एक ठाउँमा योगिस्वरूप भगवानको मूर्ति देखेका थिए । दरवारमा आएपछि त्यस जंगलमा देखेबमोजिमको मूर्ति कालिगडद्वारा बनाउन लगाई कीर्तिपुरमा सानो चैत्यसमेत बनाएर स्थापना गरे । उनकी महारानी अम्बिकादेवीले पनि त्यहीं एक रम्य सत्तल बनाइन् । राजाले त्यसदेखि उत्तरपट्टि एक सत्तल बनाई विष्णुको स्थापना गरे । त्यहीं एक ठाउँमा सानो देवल बनाई कलशाकारमा अन्नपूर्णलाई स्थापना गरे । त्यही देवलका समीपमा कनकचैत्य स्थापना गरे । यति गरिसकेपछि चण्डेश्वरीदेवीका समीपमा पनि सत्तलहरू बनाई आफ्ना दरवारमा फर्के ।

यी राजा अंशुवर्मा अतिगम्भीर र खूब तेजस्वी हुनाले देशदेशमा चढाई गई जाँदा दक्षिणसमुद्रसम्मको देश दक्खल गरे । त्यसैले महासामन्त भन्ने उपाधि पाए । प्रयागमा गई भैरवलाई विधिपूर्वक आह्वान गरी ल्याएर दक्षिणबाट फिकाएका पंचगौड, पंचद्राविड ब्राह्मण, आचार्यहरूले ज्योतिःशास्त्रको खूब विचार गरी गुणशक्त ब्राह्मणका निर्णयवाक्यले निश्चय गरेका साइतमा वेदोक्त र तन्त्रोक्त विधिपूर्वक स्थापनाको पूर्वोत्सव कर्म गरी फाल्गुन शुक्ल***उत्तराभाद्र नक्षत्र ऐन्द्र योग आदित्य बारका दिन शुभ मुहूर्तमा ती

महाभैरवको स्थापना गरी प्रतिष्ठासमेत गरे । यसतरह यी राजाले बराबर मंगल उत्सवहरू गर्दै घरहरूसमेत बढाई मतिदेशको उन्नति गर्दै थिए ।

एक दिन यमराजले पनि यिनको ठूलो पराक्रम देख्दा बहुत खुशी भई मेरो मूर्ति पनि प्रकाश गर भन्ने सपना दिए त्यस पुरका नजीकमा जोरी गुलखुमा ढोका बसाई बलचोनगर, पुलानगर, धामल नामका देश बनाई प्रजाहरूको बस्तीसमेत बसाले । त्यहीँ धर्मराजको आनन्दस्वरूप लोकेश्वर भन्ने मूर्ति बनाई स्थापना र प्रतिष्ठा गरे । भैरवनाथका प्रसादले मीननाथ भनी चैत्र शुक्ल अष्टमी तिष्य नक्षत्र आयुष्मान् योग बृहस्पति वारका दिन बौद्धाचार्यहरूले प्रतिष्ठा गरे । यिनै भैरवनाथ खुशी होऊन् भन्नाका निमित्त मांसाहुति यज्ञ पनि प्रतिवर्ष गर्ने रीत चलाए । बालकहरूको नालच्छेदनविधि पनि नेपालमा चलाए । आपना विहारका खातिर अंशुवर्मा नामक विहार बनाएर त्यहाँ प्रतिदिन राज गरी विहार गर्ने गरे । खूब असल पण्डितहरू राखी व्याकरण शास्त्रहरू पढ्ने पढाउने रीत पनि चलाए । यस्ता प्रकारसंग अनेक कीर्तिको स्थिति गरी प्रजाहरूलाई राम्रा रीतले प्रतिपालना गरी सुखपूर्वक राज्य भोग गर्दा गर्दै आखिर उत्तम गतिमा प्राप्त भए ।

यिनका पुत्र कृतवर्माको भोग वर्ष १८ । यिनले वत्सला आदि देवताहरूको खूब मान्यता गरी राज्य गरेका थिए । यिनका पालामा गौडदेशबाट कुनै देवपाल नामक क्षत्रियपुत्र आई नेपालमा बसे । उनी बसेका ठाउँमा १०वर्ष लगाई एक विहार बनाइदिए । त्यस विहारको नाम पनि देवपाल भन्ने राखे देवपालले पनि राजा कृतवर्मासंग मिली तुलामा जोखेर पदार्थहरूको क्रयविक्रय गर्ने रीत पनि नेपालमा चलाए ।

राजा कृतवर्माको देहान्त भएपछि यिनका पुत्र भीमार्जुनदेव राजा भए । यिनले वर्ष ३७ भोग गरे । यिनले धर्म र नीतिका अनुसार प्रजाहरूको प्रतिपालना गरी राज्य गर्दथे । यिनले श्री गोपालेश्वरको सेवा गरिरहेका केही दिनपछि श्री गोपालेश्वर, श्री महाकाली र श्री नृसिंहनारायणका कृपाले स्वप्नमा ती देवताहरूले दर्शन दिए । अनि ती देवताहरूबाट “यस स्थानमा खूब रम्य पुरी बनाऊ, यहाँ दक्षिणतर्फबाट धेरै लोकहरू आई वास गर्नेछन् ।”

भन्ने आज्ञा भएको हुनाले सो बमोजिम यन्त्रानुसार र विधिपूर्वक क्रमले शहर बनाई तयार गरिसकेपछि त्यस शहरको शिखरपुर नाम राखे । त्यहाँ प्रजाहरूलाई सुविस्तासंग बसाई श्री गोपालेश्वर, श्री दक्षिणकालिका र श्री नृसिंहनारायणको मान्यतापूर्वक नित्य सेवा गर्दै आखिर मुक्त भए ।

यिनका पुत्र नन्ददेवले वर्ष १३ भोग गरे । यिनले वीर विक्रमादित्य सेनको कथा सुनी नेपालका पूर्वपश्चिम भागका अधिका राजाका पालामा उस्तो गरी नचलेको विक्रम संवत् यिनले खूब प्रख्यात गरी चलाइदिए । यिनले देवदेवताहरूको पनि खूब भक्तिभावनासंग पीठपीठमा बखतबखतमा महापूजाहरू पठाई आफूले समेत बराबर सेवा गर्दै सुखपूर्वक राज्य गरे ।

यिनका शेषपछि यिनका पुत्र वीरदेवले वर्ष १६ भोग गरे । यी राजाले ब्राह्मण, ज्योतिषी, बौद्धाचार्यहरूसंग संमत गरी ज्ञानी जनहरूलाई र प्रजाहरूलाई समेत बढिया तरहेले उपदेश गरे । यिनलाई एक शहर बनाउने इच्छा हुँदा उत्तर शंखमूल तीर्थको समीपपर्यन्त शहर बनाउने उद्योग गरे । त्यसै ताक ललित नामक एक घांसीलाई देख्दा त्यसमा बढिया लक्षण भएको विचार गरे । अनि त्यसलाई आफ्नो घोडाको चिखवादार बनाई राखे । ललितले पनि आफ्ना कामहरूद्वारा राजालाई र उनकी रानी अम्बिकालाई बहुत खुशी गराई रिक्कियो । त्यसका केही दिनमा राजा र रानीको स्नेह पाउँदा त्यो ललित ठूलै मानिस भयो । ललित नामक जंगल फाँडी राम्रा तरहेले शहर बनाउने काममा पनि ललितलाईनै मुख्तयारी गरिदिए । ललितले राजाको हुकुम पाएपछि बढिया साइत पारी वन फाँडेर शहर बनाउन आरम्भ गरे । यस्ता तरहसग ती राजाले धेरै धन खर्च गरी अधिको शहर मतिनगरसंग जोरी बनाए । अधिका घरहरूमा वृद्धि गर्दै नौ हजार घर थपी खूब ठूलो र रमणीय शहर तयार गरे । त्यहाँ नगरका लक्षणले पाँच थुँको पनि बन्न गयो । त्यसपछि राजाले अधिको दरवार छाडी नयाँ दरवारमा सरेर राजकाज चलाए । ललित नामक जंगल फाँकी त्यसै ठाउँमा शहर बनाएको हुनाले त्यस शहरको नाउँ शास्त्रोक्तप्रमाणले “ललितपत्तन” प्रख्यात भयो । ललित नामक सेवकले मुख्तयार भई बनाएको हुनाले

ललितपुरी पनि भन्न थाले ।

यिनैका पालामा मीननाथ, लोकनाथ आदि बाह्र देवताको रथ बनाई प्रतिवर्ष रथयात्रा चलाए । यी लोकनाथ, मीननाथ, भैरव, श्वेतनारायण, हरिशंकर, गरुडनारायणहरूको प्रतिवर्ष यात्रा गर्दा वैशाख शुक्ल एकादशीदेखि पूर्णिमापर्यन्त राजा प्रजा सबैलाई मंगल होओस् भनी अधिका टोलमा र पछिका टोलमा समेत क्रमैले यात्रा गर्ने गरे ।

यिनका पालामा सुन्दर नामक एक बनियाले रत्नाकर समुद्रबाट रत्नहरू छिकी कालीनगरमा आएर त्यस रत्नको बिक्री गर्दा सात कोटी धन पाए । त्यो धन लिई नेपालमा आउँदा अधि चलेको बौद्धधर्मको लोप हुन लागेको देख्दा धर्मप्रकाशका निमित्त बौद्धाचार्यहरूबाट पादप्रतिष्ठाकर्म गराई एक कोटी धन गाडेर त्यहाँ स्थूलचैत्यको प्रतिमा-थापी माघ शुक्ल पंचमी उत्तराभाद्र नक्षत्र सिद्धि योग बुध वारका दिन प्रतिष्ठा गरेर नवदान र पावपूर्ण भोजन गराई बौद्धमार्गीबाट आशीर्वाद लिई धेरै धन खर्च गरी बौद्धधर्मको वृद्धि गरे । पुलचोकका नगीचमा पादप्रतिष्ठापूर्वक सवालाख धन गाडी ठुलालदो चैत्यको प्रतिमा तयार गरे । त्यहाँ पुलचोक नामक गाउँ बसाई हाल लोप हुन लागेको बौद्धधर्मलाई फेरि उठाए । ती सुन्दर नामक बनियाले आफू माली जात भए पनि बौद्धधर्मको वृद्धिमा केही कसर बाँकी राखेनन् । आखिर आफू पनि बौद्धधर्ममा प्रवेश भई भिक्षुधर्म लिएर नकबहिल भन्ने विहार बनाई बुद्धको प्रतिष्ठा गरेर त्यही विहारमा रही परलोक भए ।

यिनैका पालामा मिथिलानगरीमा दुर्भिक्ष हुँदा धेरै कालसम्म दुःख भएको हुनाले त्यहाँका निवासी कुनै ब्राह्मण त्यहाँ टिक्न नसकी आफ्ना परिवार साथमा लिएर नेपाल आइपुगे । यहाँ पनि नबसी भोटतर्फ गए । ह्लासामा पुगेपछि तपश्चर्यामा खूब मग्न भएका लामाहरूलाई देखी उनीहरूको सामर्थ्य विचार गर्ने लागे । ती लामाहरूमध्ये एउटाले रुखमा चाट्टा दूधको धारा बग्दथ्यो । त्यही दूध मात्र आहार गरी तपस्या गरेको देख्दा ती मिश्र ब्राह्मणले आफ्ना भन्त्रको शक्ति प्रयोग गरी रुखबाट प्रवाह भएको दूध पृकाइदिए । ती लामाहरूले यस्तो त हुनुपर्ने होइन भनी

आश्चर्यपूर्वक विचार गर्दा मिश्र ब्राह्मणले गरेको कर्तव्य भन्ने ठहराए । अनि मिश्र ब्राह्मणको र लामाहरूको मन्त्रशक्ति आदानप्रदान हुँदा मिश्र पनि बहुत खुशी भई भोटमै बसिरहे । केही वर्षपछि धेरै धनदौलत कमाई लामाहरूसंग बिदा भएर आफ्नो जन्मभूमि मिथिलातिर फर्के । उहाँका स्वजातीय दाजुभाइगोत्रीहरूले ती मिश्रलाई जातिमा नलिँदा फेरि नेपालमा आए । शंखमूलतीर्थका समीपमा एक ठूलो विहारघर बनाई बौद्धदेवको मूर्ति स्थापना गरेर त्यहीं बास गरे । उनलाई बौद्धधर्म सम्पूर्ण याद हुँदा त्यसैमा रत भएर बौद्धमार्गी भई भिक्षुचर्या लिए । अनि उनले बुद्धको सेवा गर्दै पादप्रतिष्ठासमेत गरी गर्भमा धेरै द्रव्य राखेर दुइ चैत्य बनाई मान्ने गरे । उनका भाइले पनि एक विहार बनाई त्यसमा बुद्धको स्थापना र प्रतिष्ठासमेत गरेर तिनलाई मानी बौद्धाचार्य भए ।

यता राजा बीरदेवले पनि आफ्नो देशको खूब उन्नति गराउँदै ललितपत्तन भन्ने नगरका घरहरू बढाई रीतपूर्वक प्रजाहरूको शासन गर्दै खूब आनन्दपूर्वक निष्कण्टक राज्य गरी प्रजाहरूलाई पुत्र झैं पालना गर्दै खाखिर परमधाम भए ।

यिनका छोरा नरेन्द्रदेवले वर्ष ३७ राज्य भोग गरे । यिनका पालामा सिद्ध गोरखनाथ नेपालमा आई भिक्षा माग्दा कसैले पनि भिक्षा नदिई हेला गरे । त्यसबाट प्रजाहरूमा श्रद्धा कम भएको देखी नेपाल निवासीहरूउपर उनी खूब रिसाए । अनि नेपाल पुण्यभूमिमध्ये उत्तम मृगस्थली भन्ने ठाउँमा गई जलवर्षण कर्मका कर्ता नागहरूलाई आफ्ना मन्त्रका बलले खिचेरतिनीहरूको वृढ आसन गरी गुप्त तवरले तप गर्न लागेका थिए । यो कुरा दुनियाँहरूमा र राजकुलमा समेत कसैलाई थाहा थिएन ।

यसरी धेरै काल जलवृष्टि नभई प्रजाहरूले बहुत दुःख पाउँदा राजा नरेन्द्रदेवले विचार गरे 'हाम्रो राज्यमा यस्तो के आपद् आइलाग्यो । दुनियाँहरूलाई ज्यादै दुःख भयो । राजा भई प्रजाहरूलाई परेको दुःख छुटाउन नसके त्यस राजाको राज्यभोग र जीवनसमेत धिक्कार छ । अब कुनै युत्तिले सुवृष्टि होला र प्रजाहरू सबैलाई आनन्द होला । यस दुःखबाट उत्तीर्ण गर्न सक्ने सामर्थ्यवान् उपदेशी को

पाइएला ?” यस्तो विचार गरी पण्डित, ज्योतिषी, बूढापाका, भलादमी, गुरु, पुरोहितलगायत सबै जम्मा गरेर ठूलो सभा गरे । त्यस सभामा दुर्भिक्ष हरण हुने उपाय शास्त्रहरूमा के लेखिएको छ, विचार गरी बताऊ भनी रसिला वचनले सभासदहरूलाई सोधे । कसैले केही उपाय पत्ता लगाउन सकेको छ कि भनी प्रतिदिन सोधिरहन्थे । खूद राजा पनि रातभर हात्तीमा सवार भई शहर र गाउँका गल्लीहरूमा झुली दुनियाँहरूमा कसले के कुरा गर्दो रहेछ, बुझ्दै गर्दथे । कारण, पंच भनेका परमेश्वर हुन् । पंचका मुखकलमबाट परमेश्वरले युक्ति बताउँछन् । यस्तो निश्चय गरी प्रतिरात शहर र गाउँहरूमा झुट्दथे ।

एक दिन रातका बीचमा शहरमा झुट्दा कान्तिपुर-शहरमा बन्धुदत्त नामक कुनै बौद्धाचार्यका घरअगाडि पुगी राजा टक्क अडिए । त्यस घरका कोठाभित्र स्त्रीपुरुषको संवाद हुन लागेको थियो । स्त्रीले भनिन् “स्वामी, यस नेपालभूमिमा जल वर्षा नभई दुर्भिक्ष हुँदा धेरै दुनियाँले खान नपाई दुःख पाएका छन् । दुनियाँको दुःख हटाई सुविस्ता दिलाउन हाम्रा राजाले धेरै जान्ने मानिसहरूसँग जल वर्षा हुने उपाय विचार गर्न लाउँछन्, आफू पनि विचार गर्दछन् । तैपनि आजसम्म कसैले ठीक निर्णय गर्न सकेका छैनन् । अब जल वृष्टि हुने उपाय तपाईंले विचार गरी बताइदिनुभए दुनियाँहरूको उपकार हुँदो हो ।” बन्धुदत्तले भने “एक उपाय छ, तर भन्न हुँदैन । त्यो कामबाहेक पार लाग्ने अरु कुनै उपाय छैन ।” अनि पत्नीले पतिसँग खूब ढिपी गरी सोधिन् । पत्नीलाई यो कुरा कसैलाई पनि नभन्ने प्रतिज्ञा गराई बन्धुदत्तले उपाय बताए “प्रिये, यहाँबाट तीन सय योजन टाढा कामरूप पीठमा श्री मत्स्येन्द्रनाथले त्यहाँका राजाको पुत्र भई जन्म लिएका छन् । नेपाली प्रजाहरूले अनादर गरेका रिसले संपूर्ण नागहरूको आसन बाँधी श्री गोरखनाथले गुप्तसंग तपस्या गर्न लागेका हुनाले यस नेपालमा जलवृष्टि नभएको हो । मत्स्येन्द्रनाथ गोरखनाथका गुरु हुनाले उनलाई आह्वान गरी कसैले ल्याउन सके गुरुको दर्शन गर्ने गोरखनाथ आफ्नो आसनबाट उठेपछि आसन बनेका नागहरू मौका छोपी स्वस्वस्थानमा जानेछन् र नागहरू स्वतन्त्र भएपछि आफैँ जलवृष्टि भई दुर्भिक्षको निवारण हुनुका साथै सुभिक्ष हुनेछ । यसमा अरु उपाय भने केही पनि देखिँदैन ।”

बस, अब के थियो । बन्धुदत्तले आफ्नी पत्नीलाई बताएको सबै कुरा राजाले सुने र बल्ल उपाय पाएँ भनी खूब खुशी हुँदै राजा दरवारमा फर्के । भोलिपल्ट बिहान सबेरै ती बौद्धाचार्यलाई बोलाउन पठाए । बन्धुदत्तले डराउँदै “हिजो तिमिले खूब ढिपी गर्नु र भने, अब के कसो हुने हो यो कुरा राजाले थाहा पाइसकेछन्” भनी आफ्नी पत्नीलाई संझाए । तैपनि दरवारमा जान सकेनन् । फेरि राजाका दूतहरू आई “अब विलंब नगर । डराउनुपर्ने केही छैन । निःसन्देहसंग आउनु भन्ने राजाबाट हुकुम भएको छ, हिड” भने । त्यसपछि बौद्धाचार्य पनि राजाका हजुरमा हाजिर भए । राजाले उनलाई समानपूर्वक राखे । अनि पण्डित, ज्योतिषी, गुरु, पुरोहितलगायत भारदारहरूका अगाडि राजाले बन्धुदत्तलाई अनावृष्टि हटी सुभिक्ष हुने उपाय सोधे । बन्धुदत्तले ईश्वरको स्मरण र प्रश्न विचार गरी भने “महाराज, बडो कष्टको प्रश्नफल आयो । खूब मिहिनेतसंग उद्योग गरे मात्र कार्य सिद्ध हुन्छ । यहाँ गोरखनाथ आई भिक्षा माग्दा दुनियाँहरू कसैले पनि भिक्षा नदिई अनादर गरे । त्यही रिसले गोरखनाथले नागहरू सबै एकट्टा गरी तिनैको आसनमा बसेर गुप्तरूपले तपस्या गर्न लागेका छन् । आआफ्ना स्थानमा नहुँदा धेरै कालसम्म पनि बसाँद नभई दुर्भिक्ष हुन गयो । यसमा एउटै उपाय के छ भने गोरखनाथका गुरु मत्स्येन्द्रनाथ कामरूप पीठमा राजकुमार भई जन्मेका छन् । उनलाई कुनै उपायले यहाँ ल्याउन सके गुरुको दर्शन गर्न भनी गोरखनाथ आफ्नो आसनबाट उठ्दा नागहरू पनि मौका पाई त्यहाँबाट फुक्केर आआफ्ना स्थानमा जानेछन् । अनि यहाँ स्वतः बसाँद भई सुभिक्ष हुनेछ ।” यस्तो बन्धुदत्तको विन्ति सुन्दा राजाले “मत्स्येन्द्रनाथ र गोरखनाथ भनेका को हुन् ? यिनीहरूको उत्पत्ति कसरी भयो ? विस्तार गर” यस्तो राजाको आज्ञा सुनी बन्धुदत्त बौद्धाचार्यले शास्त्रहरूको विचार गरी तिनीहरूको जन्म, उत्पत्ति आदि विन्ति गरे ।

परापूर्वकालमा ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर, इन्द्र आदि तेतीस कोटि देवताहरू भेला भएका वखतमा महादेवले विष्णुतिर नजर गरी भने “विष्णु, तपाईं संपूर्ण लीलामा प्रवीण हुनुहुन्छ । तपाईंले मोहिनीको स्वरूप लिई गर्नुभएको चरित्र हेर्न मन लागेको छ । त्यो चरित्र मलाई देख्नु-होस् ।” “यस्तो काम गर्ने आग्रह नगर्नुहोस् । त्यो रूप

देखनाले तपाईं एकदम मोह हुनुहुनेछ ।” यसरी विष्णुले संकाउँदा पनि महादेवले ढिपी गर्नुहुँदा अब यिनलाई मोहनी-मूर्ति नदेखाई भएन भन्ने विचार गरी विष्णु त्यहीँ अलप भए । यसरी विष्णु अलप हुँदा सबै देवताहरू मोहित भए । उत्तिखेरै वसन्त ऋतुको प्रादुर्भाव भई एक खूब रम्य बर्षेचा देखियो । त्यस बर्षेचामा सुगन्ध-सहित मन्द मन्द हावा बहन लाग्यो । नानाकिसिमका सुगन्ध र रसले पूर्ण भएका फलफूलहरूले सुसज्जित भएको, मृग आदि वनजन्तुहरूले आआफना वनिताहरूलाई साथमा लिई मन्द मन्द गमन गरी हिँडिरहेको, जातजातका पक्षी-हरूले मधुर स्वरले गाउँदै र यताउता उड्दै नाच्दै विहार गरिरहेको समेत त्यस बर्षेचामा देखियो । त्यसै बर्षेचामा एक मोहनीमूर्ति चन्द्रमुखी, कठिनस्तनी अतिसुन्दरी देखि-इन् । उनका नयनकमलका कटाक्षले र हाव भाव आदि गुणले त्यहाँ भएका जनावरलाई समेत मोह पार्न सक्दथ्यो भने अरूको के कुरा ? आफ्नो सौन्दर्यले कामदेवकी स्त्री रतिलाई पनि दासी गराउने यस्ती अभूतपूर्व सुन्दरी मुसुमुसु हाँसेँ बिजुली जस्ता चंचल नयनलाई चारैतर्फ नचाई मन्द मन्द गमनले हिँड्न लागिन् । उता महादेव पनि ती स्त्रीउपर आशक्त भएर उनका पछिपछि लागी नजीकैबाट हिँड्न लागे । मोहनीरूपधारी विष्णुले पनि महादेवको मनलाई आफना मन्दहास्य र हाँउभाउले हरण गरे । यसरी मोहिनीले कुलाउँदा पनि उनीसंगको रसक्रीडाका लालसाले महादेव धेरै बेरसम पछि लागे । आखिर धैर्य गर्न नसकी महादेवले मोहिनीलाई अंकमाल गरे । महादेवले छुनासाथ विष्णुको मोहिनीमूर्ति अदृश्य भयो । अनि विष्णुले शिवको उत्थित ध्वज (लिंग)लाई चक्रले हिकीए । तत्काल शिवको वीर्य पतन भयो र विष्णुले आफना बाहुलीमा थापे । शिवको वीर्य व्यर्थ फाल्न नहुने हुनाले उत्तिखेरि विष्णुले वायुदेवता र केशरी वानरलाई बोलाई त्यो वीर्य केशरीका हातमा राखेर यो वीर्य लगी तप गर्न लागेकी अंजनीका उदरमा पारी आऊ भनी अह्णए । उनीहरूले पनि दशै इन्द्रिय निग्रह गरी तप गर्न लागेकी अंजनीका कर्णद्वारबाट शिव-वीर्य उदरमा प्रवेश गराए । त्यस वीर्यले अंजनीको गर्भ रहँदा उनबाट हनुमान् जन्मे । शिवका वीर्यबाट जन्मेका हुनाले बडो सामर्थ्यवान् भए । विष्णुका आज्ञाले उत्पन्न भएका हुनाले विष्णुभक्त भए । केशरीका गर्भबाट जन्मेका हुनाले वानरशरीरका भए । विनापुरुषका प्रसंगले अंजनीका

गर्भबाट जन्मनाले आज्ञा वा आज्ञेय पनि भन्दछन् । विष्णुले आफना बाहुलीमा लागेको त्यही शिववीर्य नदीमा धुंदा पानीमा परेको वीर्य माझाले खाएको हुनाले त्यसबाट मत्स्येन्द्रनाथको जन्म भयो । जलमा धुंदा पनि नगई हातमा टाँसिइरहँदा गोबर दली फ्याँकेको हुनाले त्यस गोबरबाट गोरखानाथ उत्पन्न भए” यो सबै वृत्तान्त राजा नरेन्द्रदेव-संग विन्ति गरे । यो वृत्तान्त सुनेपछि राजाले अर्को पूर्व-वृत्तान्त सके ।

अघि त्रेतायुगमा शनैश्चर रोहिणी नक्षत्रमा प्रवेश गर्दा धेरै कालसम वर्षा नभई दुर्भिक्ष हुँदा प्रजाहरूलाई ठूलो दुःख भयो । त्यस बखतका महाराज दशरथले आफना सभापद र गुरु वशिष्ठ आदि मुनिहरूलाई समेत बोलाए । “अहिले मेरा पालामा बसादि नभई प्रजाहरूलाई बहुते कष्ट भयो । प्रजाको प्रतिपालन गर्न नसके राजाको के काम छ? मेरो जन्म पनि व्यर्थ भयो” भनी आज्ञा गर्दा वशिष्ठादि मुनिहरूले सबै वृत्तान्त कही यसमा यसो गर्नुपर्छ भन्ने युक्तिपूर्वक उपदेश गरे । त्यही उपदेशअनुसार राजा दशरथले प्रजाहरूलाई सुविस्ता होओस् भन्ने इच्छाले शनैश्चरसंग युद्ध गर्न मंजुर गरी कि प्राण गयो कि प्रजाको उपकार गरिछाड्ने भन्ने आँट गरे । धनुर्बाण लिएर रथमा चढी शनैश्चरमाथि धनुको टंकार गर्दा शनैश्चरले त्यो धनुको टंकार सुने । प्रजाहरूका उपकारका निम्ति आफना ज्युको समेत माया मारी म जस्ता वीरउपर चढाई गर्न आउने यी राजा धन्य रहेछन् भन्ने संक्षेप शनैश्चरले ती राजालाई वरदान दिए । राजाले पनि अबउप्राप्त तिमीले कुनै अवस्थामा पनि रोहिणीका कोष्ठ (कोठा) मा नजानू भनी शनैश्चरलाई तीन पटक वाचाबन्धन गरी छुटाएथे । यसै कामले संसारमा यस फैलाएथे ।

यस्तै मेरा पालामा पनि बसादि नभई प्रजाहरूलाई ठूलो आपद् परिरहेछ । अब यस दुर्भिक्षहरणको उद्योगमा म जीउको पनि संकल्प गर्दछु । सके पुरुषार्थ गरी दुर्भिक्षह-हरण गरूँला र यश पनि कमाउँला । कदाचित् सकिन र प्रजाहरूका उपकारमा प्राण गयो भने पनि आखिर मलाई बढियै छ । राजाले मनमा यस्तो निश्चय गरी बन्धुदत्त आचार्यलाई एकान्तमा बोलाई संमत गरे । “आचार्यजी, अब हामीले यस दुर्भिक्षहरण गर्न कसो गर्नुपर्ने ?” यस्तो

राजाको आज्ञा सुनी बन्धुदत्तले विन्ति गरे । “अब हामीले कसैले पनि थाहा नपाउने गरी जो चाहिने खर्च साथमा लिएर फकीरको भेषद्वारा कामरूप पीठमा जानुपर्छ । उहाँ पुगेपछि गर्नुपर्ने उपाय उहाँ विचार गरौंला । त्यस बेला देवांगतले जस्तो परिआए पनि युक्तिपूर्वक समाधान गरौंला ।” यस्तो बन्धुदत्तको विन्ति सुनेपछि राजाले पनि सोबमोजिम जो चाहिने धनसंपत्ति साथमा लिई गुप्त चालसंग आफ्ना मन्त्रीलाई राज्यभार सुपे । अनि चाहिंदो सामग्रीले कर्कोटक नागलाई आह्वान गरी हामीलाई संकष्ट पर्दा आह्वान गरेमा आउनु भनी वाचाबन्धन गराए । त्यसपछि प्रजाहरूमा कसैलाई पनि थाहा नदिई बन्धुदत्त ब्रह्माचार्य र एक चाकरलाई साथमा लिएर फकीरको भेषद्वारा सुसाइतमा प्रस्थान गरी देशान्तरतिर लागे ।

धेरै दिनपछि तीनै जना कामरूपदेशमा पुगे । त्यस देशको शहरमा प्रवेश गरेपछि स्वरूप र चालचलन आदिले मत्स्येन्द्रनाथ भनेको यिनै रहेछन् भन्ने निश्चय गरे । त्यसै बेला राजालाई एक युक्ति सुन्नु र कर्कोटक नागलाई आह्वान गरी विन्ति गरे “नागराज, अब तपाईंले यस देशका राजाले जिमनार गर्दा रोमप्रमाण स्वरूपद्वारा राजाको उदरमा प्रवेश गरी आफ्नो शरीरको वृद्धि गरेर राजालाई उदरमा पीडा दिनुहोस् । जब मैले मन्त्रप्रयोग गरी उपकार गर्छुला, तब राजालाई छोडी पीडानिवृत्ति गराएर बाहिर निस्कनुहोस् ।” यसरी राजाका उदरमा नागको प्रवेश गराए ।

बस, अब के थियो । त्यस देशका राजाको उदरमा भारी दर्द हुन लाग्यो । उतिखेर हातगोडा र मुखमा समेत सर्वाङ्गमा ज्वलन भई पेट बढेर ठूलो पीडा भयो । अनेक जान्ने, वैद्य र ज्योतिषीहरूलाई बोलाई औषधि गराउँदा पनि राजालाई आराम भएन । शहरमा देशी परदेशीहरूमा जान्ने को को छन् भनी तलाश गर्न लागे । त्यसै मौकामा बन्धुदत्त आचार्यले राजालाई र सेवकलाई शहरमा बुल्न जाऊ र कसैले औषधि गर्न जान्दछौ कि भनी सीधो भने हामीहरू ता जान्दैनौ, हाम्रा गुरु भने बेश औषधि गर्न जान्नुहुन्छ भन्नु भनी उपदेश दिएर पठाए । त्यसै बेला राजाका मानिसहरू हाम्रा स्वदेशी र विदेशीहरूमा समेत औषधि गर्न जान्ने कोही छौ कि भनी सोझ टोलटोलमा

घुम्दै आए । हाम्रा राजा र सेवक भएका ठाउँमा आइपुगी उनीहरूलाई पनि तिमीहरू हाम्रा राजाको उदरपीडा शान्त हुने केही औषधि जान्दछौ कि भनी सोधे । उनीहरूले पनि बन्धुदत्तका उपदेशअनुसार हामी त जान्दैनौ, हाम्रा गुरु जान्नुहुन्छ भनी जवाफ दिए । राजपुरुषहरूले पनि बन्धुदत्तलाई बोलाई राजदरवारमा लगे ।

त्यहाँपछि मन्त्रीहरूले राजालाई औषधि गर्ने विचार गराए । बन्धुदत्त आचार्यले धेरै विचार गरी चाहिंदो नागपूजाको सामग्री मागेर नागपूजा गर्दा राजालाई वमन भयो । वमनका साथै कर्कोटक नाग पनि सूक्ष्मरूपले मुख-मागंबाट बाहिर निस्की अलप भए । फेरि औषधि गर्दा राजाको पीडा छुटी जस्ताको तस्तै आराम भयो । तिमी खूब धन्य रहेछौ । मलाई यस्तो अवस्थामा जीवदान दिई खूब रक्षा गर्नु भनी राजाले नरम वचनले ठूलो संमान गरे । “अब तिमी के माग्दछौ, माग” भनी राजाले बन्धुदत्तलाई सोधे । अनि बन्धुदत्तले “यदि मैले मागेको कुरा पाउँछु भने मात्र माग्दछु, तीनफेरा सत्यवाचा गर्नुहोस्” भनी राजालाई सत्यवाचा गराए । “हजुरका पुत्र धेरै छन् । तिनीहरूमध्ये मैले रोजेका एक पुत्र दिनुहोस्” भनी आचार्यले मागे । अब राजालाई पत्थर ठूलो संकट । उनले विचार गरे “आफ्नो छोरा अर्कालाई दिनु भनेको कुरा ज्यादै कठिन हो । नदिऊँ भने मेरो यस्तो प्राणान्तका अवस्थामा प्राण बचाई नीरोगी अवस्थामा प्राप्त गराइदिए । दिने विषयमा पनि मलाई सत्यवाचासमेत गराए । अब मैले नदिए मैले आजतक गरेका धर्म नष्ट हुनुका साथै दिन्छु भनी लोभ देखाएर आखिर नदिनाले लोकमा अपयश र परत्रमा तरकवास पनि हुनेछ । तसर्थ अब एउटा छोरो अवश्य दिनुपर्छो ।” मनमा यस्तो अठोट गरी आफ्ना सबै पुत्रहरूलाई बोलाएर लहरै राखी लौ, कुन पुत्र लैजान्छौ, लैजाऊ भनी राजाले आज्ञा गरे । आचार्यले जुनचाहिँ सबैभन्दा तेजस्वी जवतारी थिए उनैलाई छाने । राजाले अधि सत्यप्रतिज्ञा गरी कबूलमा चुकिसकेका हुनाले केही पनि बोल्न सकेनन् ।

यो खबर अन्तःपुरमा महारानीकहाँ पुग्यो । महारानी त्यहाँ आएर भनिन् “यो पुत्र म कदापि दिन्न । राजाले मात्र दिएर हुन्छ । किनभने सन्ततिमा आमाको पनि सम्बन्ध हुन्छ हुन्छ ।” यसरी महारानीले निवारण गर्दा राजकुमार

लान नपाई त्यसै फर्केर राजा र आचार्यहरू त्यसै शहरमा बसेका थिए । केही दिनपछि ती सुलक्षण भएका पुरुषलाई लान नपाउँदा मनमा विचार गरी उनलाई भेट्न भनी राजा र आचार्य राजकुमार भएका ठाउँमा गए । “प्रभु, नेपालमा दुर्भिक्ष भई दुनियाँहरूले बहुत दुःख पाउँदा हामीहरू हजुरलाई लैजानाका निम्ति उति टाढा नेपालदेखि धाई यहाँसम्म आइपुग्यौं । हजुरका बुबासंग माग्दा पनि लैजाऊ भन्ने आज्ञा भइसकेको छ । अब हजुरले हाम्रो मनोरथपूर्ण गरिदिनुहोस्” भनी तन्नतापूर्वक ती आचार्यले विन्ति गर्दा मत्स्येन्द्रनाथले भने “परदेशी हो, नेपालभूमिमा अनिकाल निवारण गरी सहकाल गर्नालाई उहाँ नजीकमा ज्योतिर्लिङ्ग श्री पशुपतिनाथ विराजमान छन् । उनैको भक्तिभावनापूर्वक सेवा गर्नाले उतिखेरै श्री पशुपतिनाथले त्यो फल दिनेछन् । जुन परमेश्वरको आज्ञा स्वीकार गरी आसमुद्रान्त त्रिभुवनमा रहेका देवताहरू सदा विराजमान छन् । यसमा अर्को उपाय पनि म तिमीहरूलाई बताउँछु, सुन “वैशाख महीनामा ब्राह्मणहरूले आर्यातीर्थको जलले श्री पशुपतिनाथको अभिषेक गर्नु र त्यस पुण्यका प्रभावले पनि तिमीहरूको देश नेपालभूमिमा खूब बसिदि भई सुभिक्ष हुनेछ ।”

अथोवाच हि मत्स्येन्द्रो जन्तून्नेपालवासिनः ।
मृत्युंजयस्य विप्रैस्तु राधे मास्यभिषेचनम् ।
मिलित्वा सर्ववर्णेश्च दुर्भिक्षहरणं भवेत् ।
गृह्णन्ति तज्जलं मेघाः काले वसन्ति सर्वदा ।

“अब तिमीहरूले उहाँबाट कुनै कार्य प्रारम्भ गरी आह्वान गर्दा म आउँला । हाम्रा मुमाबाट मलाई नजान् भनी निषेध गर्नुभएको हुनाले उहाँको आज्ञा लंघन गरी यस बखतमा तिमीहरूका साथमा जान मुनासिब भएन । अहिले तिमीहरू मात्र जाऊ, यहाँ अब नवस ।” मत्स्येन्द्रनाथबाट यस्तो आज्ञा भएको हुनाले सोही आज्ञा स्वीकार गरी उनीहरू पनि त्यस कामरूप पीठबाट फर्की नेपालमा उत्रे । मत्स्येन्द्रनाथको आह्वान गर्नालाई नेपालको उत्तमभूमि ठहराई जो बाहिने शास्त्रोक्त सामग्रीका साथ लगनखेलमा बसे । मध्यशिलामा पद्माकार बनाई पवित्रतापूर्वक पीठपूजा, गणेशपूजा, कलशस्थापना आदि सबै पूर्वाङ्गकर्म यथोक्त रीतले गरी ती ब्रह्माचार्यले पुरश्चरण आरंभ गरे ।

एक दिन उनले राजालाई विन्ति गरे “महाराज, आजका रातमा मत्स्येन्द्रनाथ आफ्ना देशबाट गन्धन गरेर आई यस कलशमा प्रवेश गर्नेछन् । त्यस बेला तपाईंले संरक्षणमा

कुनै नवीन पट्टवस्त्रले मत्स्येन्द्रनाथलाई छोपिदिनुहोला ।” अनि ब्रह्माचार्यले ध्यानपूर्वक मन्त्रका बलले आकर्षित गरे । नेपालभूमिको दश दिशामा रक्षाविधानका क्रमले रक्षा गरी दिग्बन्धनपूर्वक आह्वान गर्दा मत्स्येन्द्रनाथ पनि परमस्वरूपबाट आफ्ना आमालाई समेत निद्रा छाडी कामरूप पीठका आफ्ना जो भएका गणहरूसमेतका साथ यस नेपालभूमिमा प्राप्त भए । पंचरत्नका तेजले संयुक्त हुँदा रत्नाकरस्वरूपको भ्रमर भई पुरश्चरण गरेका स्थानको कलशका पीठमा प्रवेश गरे ।

त्यसपछि अकस्मात् राजालाई निद्रा लाग्न जाँदा बेहोश भई कलशमा ती देवतालाई छोप्न सकेनन् । भ्रमरस्वरूप मत्स्येन्द्रनाथ भने तत्काल कलशबाट निस्की फर्के । अब बित्थास पत्न्यो भनी उतिखेरै बन्धुदत्त आचार्यले एक साधनाद्वारा कटुवालदहदेखि पर जान नसक्ने दिग्बन्धन गरी मत्स्येन्द्रनाथलाई रोकिदिए । अनि राजासंग विन्ति गरे— “महाराज, तपाईं उत्तरसाधक हुनुहुन्छ, तपाईंले यस पालाको ठूलो मौका चुकाउनुभयो । मत्स्येन्द्रनाथ कलशमा प्रवेश गरी फर्केर गए । म फेरि पनि साधना गरी उनलाई आकर्षण गर्दछु । चित्त रात्ररी स्थिर गरेर बसी छोप्नुहोस् ।” आचार्यले मन्त्रद्वारा फेरि आकर्षण गर्दा मत्स्येन्द्रनाथले आई कलशमा प्रवेश गरे । त्यस बेला पनि राजालाई निद्रा लागी बेहोश हुँदा देवता फर्केर गए । अनि आचार्यले “अबको पाला पनि चुक्नुभयो र मत्स्येन्द्रनाथ उम्की गए भने फेरि यो काम हुन सक्नेछैन । आफ्नो मनोरथ व्यर्थ हुनेछ । अवश्यमेव नचुकी काम गर्नुहोस् ।” यसरी राजालाई सँझाई मन्त्रका जोडले मत्स्येन्द्रनाथलाई त्याई कलशमा प्रवेश गराए । त्यस बेला पनि राजालाई निद्राले जोड गरी लट्टु पादा अब मैले गरेको यत्रो परिश्रम विफल हुन लाग्यो भन्ने मनमा ठानी आचार्यले राजालाई गोडाले धक्का दिए । राजाले कट्टु बिउँकी पट्टवस्त्रले कलश छोपिदिए । त्यसै बेला राजाले यस आचार्यले मलाई लातले हान्यो । यसको गोडा तीन टुक्रा पार्नुपर्ने हो भनी कलश छोप्दा मनमा अशुभ कल्पना गरे ।

यसपछि मत्स्येन्द्रनाथको विधिपूर्वक स्थिरता कायम गरी असल भावनाले पूजामान्यता गरे । कामरूपपीठमा रहेका पूर्णचण्डी, मीननाथ, हयग्रीव, भैरव आदि सबै देवताहरूलाई यस्तै क्रमले आह्वान गरेर स्थिर गराई पूजामान्यता गरे । ललितपत्तनको चोभु भन्ने स्थानमा शुभेश्वर नामक ब्राह्मणले बौद्धमार्ग लिई बसेका विहारका सन्निधानमा

सदा राख्ने स्थान बनाए । उदरमा कलश राखी लोकेश्वरको धातुको मूर्ति बनाएर विधिपूर्वक प्रतिष्ठा आदि कर्म गरी स्थापना गरे । नेपालमा शुभ र अशुभ चिह्न होओस् भन्ने आशयले भरणी नक्षत्र र त्यस्तै वार, लग्न, योगसमेत ठहराई मनुष्यको माफिक ती देवताको पनि दशकर्म गरे । स्त्रीको गर्नुपर्ने कर्म र पुरुषको गर्नुपर्ने कर्मसमेत गरी स्त्री र पुरुषको चाहिने शास्त्रोक्त कर्म पुन्याई यज्ञोपवीत आदि संस्कार र अरु शिवमार्ग बौद्धमार्ग दुबैले मान्नुपर्ने कर्महरू प्रमाणपूर्वक गरेर अरिष्ट ग्रहहरूको दान र शान्तिस्वस्ति कार्यसमेत गर्नुपर्ने रीत चलाए । यी मत्स्येन्द्रनाथका दर्शनादिले शुभाशुभ चिह्न होओस् भनी उनलाई नरस्वरूपको मूर्ति बनाई प्रतिष्ठा गरे ।

यसै समयमा श्री गुरु मत्स्येन्द्रनाथ आउनुभयो भन्ने गोरखनाथले पंचकुमारीका मुखबाट थाहा पाई दर्शन गर्नका निती गुप्त तपश्चर्याबाट उठे । त्यस बेला नागहरूले पनि मौका पाई आआफना स्थानमा गए । त्यस दिनदेखि बर्साद प्रशस्त भयो । अनि बन्धुदत्त आचार्यले खूब रम्य स्तोत्र बनाई मत्स्येन्द्रनाथको स्तुति गरे ।

नमो लोकनाथाय ।

स्तौमि प्रसन्नमभयंकरसर्वसत्त्वं

सम्पूर्णचन्द्रवदनाम्बुजपत्रनेत्रम् ।

सर्वज्ञानमुकुटोज्ज्वलमुक्तिमार्गं

तं पद्मपाणिवरभूषितज्ञानराशिम् ।

सबै लोकलाई अभय वर दिई प्रसन्न हुने, पूर्णिमाका चन्द्रमा जस्तो तेजिलो मुख भएका, कमलका पत्र जस्ता लोचन भएका, तथागत बुद्धको ज्ञान धारण गरिरहेका, यी परमेश्वरको गात्र कस्तो छ भने नासिका लामो, गण्डस्थल उठेको, रातो ओठ, तुषार जस्ता सेता दन्त, हंसिलो मुखारविन्द भएको, विकाशशील, यस्तो सुन्दर शुभ लक्षणले युक्त शरीर भएका, कृपालु, ब्रह्माले पनि मानिएका, कोमल वाणी भएका, पुष्पका मालाले विभूषित, सुवर्ण र नानारत्नका अलंकारले सिगारिएका, कृष्णसार मृगको छाला ओढेका, त्रिनयन, जटाजूटमा बालचन्द्रले शोभायमान भएका, सुवर्णका भूषण पहिरेका, लोकेश्वर भनी समस्त देवदानवले भजिएका, नागराज वासुकिको यज्ञोपवीत धारण गरेका, चिन्तामणि र मनकामना पुन्याउने, रत्नकुण्डल कानमा धारण गरेका, जन्म, मरण, बुढ्याई आदि नानापापकर्म भ्रमसंसारसमुद्रमा ढुबेका लोकहरूले नमस्कार गर्दा पूर्वकालमा

परमेश्वरबाट बोधज्ञान लिई बोध गराएर पापकर्मीहरूलाई धर्मोपदेश दिने, फेरि यमराजको लोकमा गई अबीचिनरकमा ढुबाइराखेका पापीहरूको दुःखमोचन गरी सबै नरकको नाश गरी शीतल पाई नरकभूमिबाट पद्म उत्पत्ति गरी पापीहरूको दुःखमोचन गरेर सुख दिने, नरकमा जांदा यमकिंकरहरूलाई तर्साएर पठाई सबैलाई सुखविहार गराउने, भक्तजनको उद्धार गर्ने, त्रैलोक्यका नाथ, भक्तलाई अभय दिने, दुःख पर्दा जसले नाम स्मरण गर्छ उसको दुःख हर्ने, प्रेतलोकमा गई पर्वत जस्तो पेट भएका तृषा र नरकको ज्वालाले शरीर जली जीर्ण भएका, घामपानीमा रहेका, सुकेको काठ जस्तो आंग भएका, सियाका छिद्र जस्तो मुखद्वारको छिद्र भएका, यस्ता प्रेतहरूलाई आफ्नै बाहुलीले पानी पियाई उद्धार गर्ने, तृषा र भोकले पीडित भएका, दुःखीहरूलाई आफ्ना पाँच औंलाबाट नदी बहाई प्रेतहरूको मुखमा प्रवेश गराएर तृषा छुटाई आनन्द गराउने, चन्द्रसूर्यको किरण नपुगेको ठाउँ र लोकालोकमा गई चिन्तामणि कुण्डलका तेजले उज्यालो पारिरहने, यक्ष र राक्षसहरूले नमस्कार गरिएका, बलि राजाको दरवार पाताललोकमा गई अनन्तज्ञानोपाख्यानले बोध दिएर संसारसमुद्रबाट पार उतारिदिने, देवीकुण्डल नामक देवपुत्रले अन्न मागी विन्ति गर्दा अन्न, धन, रत्न, संपत्ति र वर दिई दुःख नाश गर्ने, कामस्वरूप भएका, अर्कालाई मारी खाऊँ भन्ने मनमा क्रूर नियत चिताउने अनेक राक्षस र राक्षसीहरूलाई मोह गरी ज्ञानमार्गको उपदेशद्वारा धर्ममा चित्त दिलाउने, विष्टा मूत्र आदि भएका भूमिमा गई कृमि भई रहेका कोटियौं नारकीहरूलाई आफू भ्रमरस्वरूप भएर गई भुंकार शब्दको उपदेशद्वारा ती सबै कृमिहरूलाई उद्धार गर्ने, बाह्र वर्षसम्म पानी नपरी दुर्भिक्ष भएर हाहाकार हुँदा खूब पानी पारी व्रीहि आदिको वृद्धि गर्ने, आफू वराहघोडा भई राक्षसीका हातबाट उम्काएर बनियाँहरूलाई समुद्रदेखि पार गराउने, यस संसारको प्रलयकालमा देवता र दानवहरूलाई आफ्ना रोमकूपमा हाली रक्षा गर्ने, व्याघ्रादि दुष्ट जन्तुहरूलाई भएका संपूर्ण भयको नाश गर्ने, जस्तो वृक्षहरूमा पारिजात सर्वश्रेष्ठ गनिएको छ त्यस्तै प्राणधारी जीवहरूमा मनुष्यहरू श्रेष्ठ छन्, त्यस्ता मनुष्यजातिमा प्रादुर्भाव भई धान्यादि संपूर्ण पदार्थहरूले संयुक्त भएको, कुवेर आदि समस्त यक्षहरूले वारंवार नमस्कार गरिएका यस्ता सकलनिधिले संयुक्त भएका आर्यावलोकितेश्वरलाई मनोभावनासलग्नपूर्वक नमस्कार गर्दछु ।

(क्रमशः)